Svenska kyrkan

Marken är helig

Ett samtalsdokument om samisk andlighet och teologi

Marken är helig

Ett samtalsdokument om
samisk andlighet och teologi

Svenska kyrkan
Postadress: 751 70 Uppsala
Besöksadress: Sysslomansgatan 4
Telefon: 018-16 95 00
Fax: 018-16 96 40
Webb: www.svenskakyrkan.se
Artikelnummer: SK25320
Original: Svenska kyrkan
Tryck: Åtta45 Tryckeri AB, Stockholm 2025
Foto omslagsbild: Gustaf Hellsing /Ikon

Innehåll

Inledning 7
Bakgrund och uppdrag 7
Om arbetet med samisk andlighet 10
Om arbetet med *Marken är helig* 13

Om samisk andlighet och teologi 15
Petra Carlsson Redell
Inledning 15
Att skriva om samisk andlighet och teologi 20
Det kristna och det samiska 24
Religion och urfolk 25
Samisk andlighet i vardag och kyrka 30
Samtida samisk teologi 39
Avslutande reflektion 52
Referenser 55

Välsignelsen 60

Inledning

Bakgrund och uppdrag

Genom hela samtalsdokumentet *Marken är helig* återkommer tanken på tacksamhet, respekt och vördnad, både för skapelsen och för de sammanhang som människan ingår i. Begreppet *sivdnidit* fångar en religiös praktik, en välsignelseakt, som är viktig i samisk andlighet och som ofta är kopplad till vardagslivet. Den samiska teologen Lovisa Mienna Sjöberg skriver att …

> … sivdnidit ska man för det hör till det att vara människa. Det är ett sätt att påminna sig själv om vilket ansvar man har, att allt hänger ihop, om sin egen mänsklighet och om ödmjukhet i vardagen. Sivdnidit ger uttryck för att det finns något som är större än oss, men också att i praktiken respektera andra levande skapelser, och beskydda sig mot det man inte har kontroll över.

Lovisa Mienna Sjöbergs resonemang ger en glimt av hur samisk andlighet håller samman tro och liv och samtidigt öppnar för nya perspektiv på kristen tro. Välsignelsen på de fem samiska språken avslutar också detta samtalsdokument.

Julkalendern i Sveriges Television 2024 handlade om en sydsamisk familj i Sápmi, som driver ett hotell med en skidanläggning. Problem uppstår när det ett år inte faller någon snö över deras fjäll. I *Snödrömmar* får vi följa systrarna Ristins och Áilas enträgna och ibland motiga arbete att lösa mysteriet. Varför kommer inte snön? I en dröm får Ristin ett budskap från sin mormor som tar systrarna in i en värld fylld av äventyr och hemligheter. *Snödrömmar* blev

populär och fick fin kritik. Med sina inslag om hur människan står i relation till naturen och om naturens dolda världar erbjöd den en bildningsresa för dem som inte vet så mycket om samisk kultur, tradition och om livet i Sápmi.

Också samtalsdokumentet *Marken är helig* ingår i en kunskapsresa. Titeln vill fånga centrala drag i samisk andlighet och dess relation till marken som något att vörda, värna och bruka. Samtalsdokumentet är ett resultat av ett uppdrag till Svenska kyrkans teologiska kommitté om att arbeta med frågor om samisk andlighet och teologi. Uppdraget har utvecklats och genomförts i samverkan med Samiska rådet i Svenska kyrkan. Texten består av tre delar: en inledning, texten ”Om samisk andlighet och teologi” av Petra Carlsson Redell och en avslutande välsignelse på fem samiska språk.

Med *Marken är helig* vill teologiska kommittén och samiska rådet ge ökad kunskap om samisk andlighet, samisk kultur och samisk tradition. För teologiska kommittén har arbetet inneburit nya erfarenheter och insikter. Nya perspektiv breddar, berikar och komplicerar i god mening ens kunskap. Att företa en kunskapsresa innebär att sätta sig själv och sina vedertagna uppfattningar på spel. Ibland måste den som gör en kunskapsresa revidera sitt sätt att tänka och leva. Den kan också innebära självkritik och insikter om skuld och ansvar. Med *Marken är helig* vill vi uppmuntra många att göra sådana bildningsresor.

Samtalsdokumentet *Marken är helig* har en lång förhistoria. I samband med Ságastallamat 2011 diskuterades olika former av samverkan mellan teologiska kommittén och samiska rådet om samisk andlighet och teologi. Under åren 2013–2016 pågick samtal för reflektion och fördjupning om samisk andlighet, bland annat mellan teologiska kommittén och samiska teologer. Det resulterade i en vetenskaplig antologi i två band (den så kallade vitboken), *De historiska relationerna mellan Svenska kyrkan och samerna* (2016), där Svenska kyrkans koloniala förflutna och övergrepp mot samerna granskas.

2019 fick kommittén i uppdrag från kyrkostyrelsens arbetsutskott att arbeta vidare med frågan om samisk andlighet och kyrkliga traditioner. Det skedde i kontakt och samverkan med samiska rådet. Ett viktigt möte ägde rum i januari 2020, då dåvarande samiska rådets ordförande Ingrid Inga besökte dåvarande teologiska kommittén. Inga lyfte fram hur samisk andlighet och samiska traditioner kan berika Svenska kyrkan som helhet. Samma år höll dåvarande doktoranden Tore Johnsen en föreläsning om sin pågående forskning, ett möte som även det spelade en avgörande roll för kommitténs fortsatta arbete. Den nuvarande teologiska kommittén har fortsatt att arbeta med uppdraget bland annat genom möten med företrädare för de samiska grupperna, med forskare och med teologer som Torbjørn Brox Webber (Tromsö) och Helga West (Helsingfors).

Ett annat sammanhang för arbetet har varit den mängd böcker, filmer och utställningar om samiskt liv, historia och kultur som producerats under det senaste decenniet.[1] Här kan nämnas *”När jag var åtta år lämnade jag mitt hem och jag har ännu inte kommit tillbaka.” Minnesbilder från samernas skoltid* (2016), med berättelser av samer om deras erfarenheter av nomadskolan. Samma år kom också den redan nämnda vitboksantologin *De historiska relationerna mellan Svenska kyrkan och samerna*. Birgitta Simmas bok *Samiskt kyrkoliv. Historia, kultur, teologi* publicerades 2022 och i augusti 2024 utkom Nya Testamentet på sydsamiska, *Orre testamente.*

Arbetet om samisk andlighet är ett led i den försoningsprocess som pågår mellan Svenska kyrkan och det samiska folket. Ett betydelsefullt moment i processen var högtidsgudstjänsten i oktober 2021, då Svenska kyrkan bad om ursäkt för de övergrepp som skett genom historien. Kyrkans handlande genom århundraden ingår i en historisk försvenskningsprocess av samer. Förbud mot samiska kulturuttryck i kyrkan, krav på att samerna skulle tala svenska och inte sina egna språk samt nomadskolor – för att nämna några exempel – har bidragit till den marginalisering och kväsning av samisk andlighet och kultur som nu lyfts fram och åskådliggörs som ett kolonialt förtryck.

I samband med högtidsgudstjänsten formulerades åtta åtaganden som Svenska kyrkan förbundit sig till i relation till det samiska folket. De handlar om ökad kunskap om de övergrepp som samerna utsatts för och om de rättigheter som urfolk har enligt internationella avtal. Här ingår också kunskap om samiska traditioner, samers inflytande i Svenska kyrkan och att stötta barn och unga i deras samiska identitet.

Arbetet med samisk andlighet och samtalsdokumentet *Marken är helig* hör framför allt hemma i två av dessa åtaganden, nämligen åtagandet att ”förkunna evangelium på samiska och på ett för samer kulturellt relevant sätt med respekt för samisk andlig och kyrklig tradition” och åtagandet att ”synliggöra samisk andlighet, teologi och kyrklig tradition inom Svenska kyrkan”.

I försoningsprocessen mellan Svenska kyrkan och det samiska folket är dialogmötena Ságastallamat centrala (2011 och 2022). Vid Ságastallamat har representanter för samiska grupper och Svenska kyrkan talat om historiens övergrepp och om de strukturer som möjliggjort och fortsätter att göra övergrepp möjliga. Mötena har också rört frågor om hur maktstrukturer kan förändras och om hur en mer konstruktiv och respektfull framtid kan ta form. Ságastallamat 2026 kommer att handla om markfrågorna. Svenska kyrkan förvaltar marker som samer brukat genom historien. Över tid har renhjordarnas tillgång till markerna beskurits till förmån för industriellt bruk av olika slag. Hur ska framtiden se ut för de samiska grupper som brukat och vill bruka denna mark också i framtiden?

Om arbetet med samisk andlighet

Arbetet om samisk andlighet inleddes alltså under 2010-talet. Samarbetet mellan teologiska kommittén och samiska rådet fördjupades under 2023. Då hade flera av teologiska kommitténs ledamöter deltagit i Ságastallamat,

som ägde rum i oktober 2022. Det var en omtumlande erfarenhet och ett viktigt inslag i kommitténs bildningsresa.

En insikt rörde den svenska – eller kanske den nordiska – självbilden av att Sverige inte skulle ha ett kolonialt arv. En av talarna på Ságastallamat, den norske samiske teologen Tore Johnsen, menar att denna självbild är utmanande också för att den anknyter till uppbyggandet av välfärdsstaten. Ambitionen för välfärdsstaten var att den skulle inkludera alla, vilket betraktades som något gott. Men med detta följde också en ibland våldsam likriktning av befolkningen, vilket behandlingen av samerna är ett tydligt exempel på. Detta synliggör koloniala inslag som funnits och fortsatt finns också i vårt nordiska sammanhang, argumenterar Johnsen. Det är något som uppmärksammats i senare tids historieskrivning. Idén om ett gott samhälle och en god stat har skymt sikten för det pris som vissa grupper fått betala för att höra till. Johnsen ser sådana processer som delar av en kulturell kolonialism. En angelägen aspekt av försoningsprocessen består därför i att förövaren påminns om och tar ansvar för sitt koloniala förflutna, menar han. I Svenska kyrkans fall handlar det om en insikt om att även kyrkan har medverkat till kulturell kolonisering genom att förhindra och till och med förbjuda samiska kulturuttryck och sätt att tala och leva. Under lång tid har samiska kulturuttryck som exempelvis jojken inte tillåtits i Svenska kyrkans gudstjänster.

En annan talare vid Ságastallamat 2022 var Ulrica Fritzson, teolog och numera biskop i Skara stift, som resonerade om hur konflikter kan ärvas i generationer. Ärvda konflikter handlar om konsekvenserna för de generationer som inte var med när övergreppen begicks, men som genom berättelser och nedärvda förhållningssätt fått med sig vad deras förfäder varit med om. Utifrån den sydafrikanska professorn i psykologi, trauma och transformationsforskning Pumla Gobodo-Madikizela framhöll Fritzson att det inte bara är offrens erfarenheter som går i arv, utan att också förmånstagarnas erfarenheter ärvs. Det finns grupper som åtnjuter privilegier utifrån de oförrätter som historiskt sett har begåtts mot andra.

Pumla Gobodo-Madikizela medverkade i sannings- och försoningskommissionens arbete i Sydafrika. Hon menar att förmånstagare av orättfärdiga system måste bli medvetna om sin privilegierade position. De behöver också aktivt försöka bryta förtryckande mönster för att söka nya jämlika sätt att samexistera. Amnesti kan aldrig vara lika med amnesi. Att gå fri kan inte handla om minnesförlust, det vill säga att glömma, säger Pumla Gobodo-Madikizela. I stället är minnet av det som hänt nyckeln för att kunna reparera relationer för framtida generationer. Genom att berätta och erkänna vad som hänt skapas möjligheter för att etablera mer rättfärdiga mönster för mänsklig samexistens. Genom att lyssna till minoriteternas berättelser kan också en organisation som Svenska kyrkan inse att man behöver ändra berättelserna om sin egen historia och därigenom också ompröva sin självförståelse.

En kritik som ofta riktats mot försoningsprocesser är att de mynnar ut i en ursäkt utan kompensatoriska eller upprättande åtgärder; att de blir en pappersprodukt utan krav på verklig förändring. Hur ska en framtid utformas som fungerar upprättande och läkande, också konkret? Med hjälp av begreppet reparativ rättvisa kan man diskutera om och hur historiska övergrepp kan repareras genom att offren konkret kompenseras. Ekonomisk kompensation är ett vanligt men omdebatterat exempel på detta. Oavsett vilket slags kompensation det gäller, är det viktigt att *ett* slags kompensation inte fungerar i alla sammanhang. Olika samiska grupper har olika intressen. Till exempel är fiskesamers försörjning en påminnelse om detta.

Vi lyfter dessa resonemang från Ságastallamat för att de fångar angelägna aspekter av den försoningsprocess som vi är en del av. Mötena mellan samiska rådet och teologiska kommittén kan beskrivas som ett möte mellan två grupper som ärvt olika berättelser och förutsättningar – de som utsatts för oförrätter och de som blivit förmånstagare.

Om arbetet med *Marken är helig*

Samtalsdokumentet *Marken är helig* har diskuterats, formulerats och lästs inom ramen för en försoningsprocess. Att arbeta med försoning innebär att gå in i komplexa processer och asymmetriska maktrelationer. Ojämlika maktförhållanden mellan de parter som ska försonas kräver lyhördhet och villighet att lyssna. Det finns gott om fallgropar. För den som under lång tid har haft tolkningsföreträde kan det vara svårt att ge utrymme för perspektiv som går på tvärs mot det man är van vid. Det gäller tolkning av texter, seder och vanor. Det är också lätt att bli för ivrig i sin önskan om att be om förlåtelse; att ta på sig skuld och snabbt formulera sin ursäkt i stället för att lyssna. Omvänt kan det intresse som nu riktas mot samisk tradition och andlighet från forskare, kyrkliga företrädare och politiker upplevas påtvingat och exploaterande. Än en gång blir samerna föremål eller objekt för analys och förväntas uttala sig som representanter för en viss minoritet, inte som unika individer. Risken för exotisering och för att återigen bli representant för ”det annorlunda” är påtaglig.

Erfarenheter som dessa har varit betydelsefulla som utgångspunkt för arbetet med samtalsdokumentet. Petra Carlsson Redell, ledamot i teologiska kommittén, fick uppdraget att skriva en text om samisk andlighet. Carlsson Redell är professor i systematisk teologi och har ett intresse för urfolks rättigheter, särskilt samiska gruppers. Hennes text vilar på samtal och intervjuer med samiska företrädare, men också på forskning och annan litteratur.

Petra Carlsson Redells text är skriven i en anda av att försöka förstå, tolka och berätta. Under arbetets gång har hon ständigt behövt förhålla sig till uppdragets förutsättning. Frågan om företrädarskap har återkommit. Ska andra än samer skriva texter om samisk andlighet? Kan man som representant för den institution som medverkat till förtryck formulera sig kring dessa frågor? Är inte detta ännu ett självpåtaget storsvenskt projekt av instrumentell och nykolonial karaktär? Petra Carlsson Redell har skrivit

sin text i skärningspunkten mellan dessa och andra frågor. Den bidrar med kunskap om samisk tradition, kultur och andlighet samtidigt som den reflekterar och bearbetar den maktposition och den historia som Carlsson Redell själv är en del av.

Dessa och andra frågor har en plats vid samiska rådets rundabordssamtal i Umeå i oktober 2025. Till detta samtal inbjuds samiska företrädare och andra röster i de dialoger som nu pågår på olika nivåer i kyrka och samhälle. *Marken är helig* ingår i diskussionen vid rundabordssamtalet.

Arbetet med samisk andlighet har inneburit en kunskapsresa för teologiska kommittén och titeln sammanfattar på flera sätt den kunskap om samisk kultur och andlighet som vi fått med oss. Denna resa hade inte varit möjlig utan samarbetet med samiska rådet och alla möten med enskilda samiska företrädare som generöst berättat och delat sina historier och erfarenheter.[2] Nu önskar vi – teologiska kommittén och samiska rådet – att fler i Svenska kyrkan känner att detta angår även dem. Vi ser framför oss fler kyrkliga arenor för samtal om samisk andlighet och teologi samt nya former av undervisning och forskningsinsatser, som kan främja samiskt kyrkoliv och samisk kontextuell teologi. Framför allt önskar vi att flera samiska teologer skriver samisk teologi. Det är avgörande för att den försoningsprocess som nu äger rum får en fortsättning och en framtid.

Uppsala i maj 2025

Johanna Gustafsson Lundberg,
ordförande i Svenska kyrkans
teologiska kommitté

Erik-Oscar Oscarsson,
ordförande i Samiska rådet
i Svenska kyrkan

Om samisk andlighet och teologi

Petra Carlsson Redell

”Kristendom formas av den kontext som den utövas i, Sápmi är inget undantag.”[3]

Inledning

År 2016 publicerades två böcker som resultat av den försoningsprocess mellan Svenska kyrkan och det samiska folket som drogs i gång under 1990-talet: *”När jag var åtta år lämnade jag mitt hem och har ännu inte kommit tillbaka”. Minnesbilder från samernas skoltid* (ofta kallad nomadskoleboken) samt vitboken i två band, *De historiska relationerna mellan Svenska kyrkan och samerna. En vetenskaplig antologi*. Vitbokens redaktörer, Olle Sundström och Daniel Lindmark, ger en övergripande beskrivning av arbetet i en artikel.[4] Med hänvisning till Tore Johnsens försoningsteologi betonar de att vitboksarbetet hör hemma i den första fasen av en försoningsprocess, det vill säga i erkännandefasen. Det arbete de ledde syftade till att blottlägga historiska sanningar.

Med facit i hand har vitboksarbetet gjort just det; det har blottlagt över tusen sidor av mörka historiska sanningar som tidigare inte nått ut till en vidare krets. Samtidigt har arbetet med vitböckerna visat att när några stenar lyfts avtäcks nya lager därunder. Att avtäcka och synliggöra förtryck handlar om

att bidra till fördjupade insikter hos alla parter. Sådant som tidigare setts som omständigheter att bara acceptera kan, med ökad kunskap och belysning, framstå som sådant man inte längre kan godta. Inte förrän några stenar lyfts finns utrymme att ens föreställa sig möjligheten att lyfta på dem som ligger därunder.

Med detta vill jag säga att den första fasen – erkännandefasen där historia skrivs fram – inte är slut. Arbetet med att lägga historiska sanningar i dagen fortsätter. Samtidigt betonar Sundström och Lindmark att det finns en uppenbar begränsning i vitboksprojektet; dess syfte var just att blottlägga, inget mer. Att sedan hantera de insikter som kommer ur de sanningar som läggs i dagen hör till nästa fas av försoningsprocessen. I den fasen, skriver de, handlar det om att bygga, återupprätta och läka relationer. I den fas som följer på avslöjandefasen bör därför försoningens relationalitet stå i fokus. Författarna hänvisar återigen till Johnsen som menar att försoning djupast sett är ett relationellt begrepp. Försoning är inget som kan genomföras av en singulär part, försoning förutsätter relation och kräver återetablerade relationer för att komma till stånd. Sundström och Lindmark sammanfattar: ”En smärtsam historia måste överkommas så att en ny attityd till den andra parten, och nödvändiga förutsättningar för framtida relationer, kan etableras.”[5]

Den text du nu läser är skriven i den fas av försoningsarbetet som handlar om att återetablera relationer. Syftet med just den här texten är att ge en ingång till samisk andlighet och teologi för att därigenom bjuda in till samtal mellan trossyskon. Den är skriven på uppdrag av Samiska rådet i Svenska kyrkan och Svenska kyrkans teologiska kommitté och är en inbjudan till att dela tro, tankar och erfarenheter. Kort sagt, en inbjudan till att bygga relationer. Därför är texten också skriven i jag-form vilket innebär att texten har en avsändare som är mottaglig för korrigeringar, dialog, samtal och relation. Den ska inte läsas som en slutprodukt utan som början på ett samtal, ett lärande och som en fortsättning på alla de samtal jag funnits med i medan jag arbetat med texten.

Ytterligare ett skäl till att texten innehåller ett ”jag” är att en text om samisk andlighet och teologi inte låter sig skrivas utifrån ett antagande om att det skulle finnas en neutral position från vilken det går att beskriva ett sådant fält. Såväl historia som nutid är alltför mångfacetterade och fältet jag beskriver hade framträtt annorlunda om någon annan hade skrivit texten. Därför blir också de samtal som kan följa på texten viktigare än texten i sig.

Vitboken (2016) blev över lag väl mottagen som ett viktigt bidrag in i samisk kultur och samiskt teologiskt tänkande. Samtidigt har flera pekat på problem som skapats i dess kölvatten. Teologen Lovisa Mienna Sjöberg konstaterar att det faktum att vitboksarbetet sätter kyrkans aktörskap i så stark belysning gör att samiska religiösa aktörer hamnar i skuggan. Vitbokens visserligen nödvändiga fokus på konfliktytor mellan kyrkan och det samiska folket gör att kyrkan som institution framträder som ”huvudperson i samisk religiös historia”, skriver hon och konstaterar: ”Det är ett maktförhållande som kan vara problematiskt.” Det finns visserligen forskning om samisk kyrkohistoria av samiska aktörer, och det är ett växande fält, men det är ännu inte tillräckligt stort för att balansera den bild som framträder i vitböckernas tusentals sidor där kyrkan genomgående står i centrum.[6] Religionshistorikern Håkan Rydving har på ett liknande sätt lyft fram hur det faktum att forskningen om samisk religiositet i första hand fokuserat på majoritetssamhällets beslut och gärningar har fått den samiska befolkningen att framstå som passiva mottagare av majoritetssamhällets politik. Han har också visat att den bilden inte överensstämmer med den verklighet som framträder i källmaterial. För Rydving är detta därför ytterst sett en fråga om källkritik: Varifrån kommer egentligen kunskapen om samisk andlighet och teologi?[7]

Den negativa aspekten att vitboksarbetet sätter kyrkan och kyrkans aktörskap i centrum för samisk religiositet hade inte varit ett problem om bilden balanserades upp av lika omfattande forskning om samiskt kyrkoliv, teologi och andlighet där samiska aktörer tog plats. Nu är det inte så, återigen av historiska och förklarliga skäl. Birgitta Simmas bok *Samiskt kyrkoliv* som publicerades

2022 och presenterades på Ságastallamat II i Luleå kom därför som ett välbehövligt bidrag i ett växande fält.[8]

Mer återstår dock att göra vad gäller samisk teologi och andlighet i de nordiska kyrkorna. Här menar jag att kyrkorna i första hand bör stötta röster inifrån det samiska samhället som kan berätta och sprida kunskap. För på samma sätt som vitboken fick Svenska kyrkan att framstå som en centralgestalt i samisk historia (om än främst i negativ bemärkelse), finns en risk att Svenska kyrkans arbete med samisk andlighet och teologi på ett liknande sätt som vitboken sätter kyrkan i centrum. Att en kyrka beskriver den samisk-kristna andlighet och teologi som redan är en del av dess andliga liv är naturligtvis inte konstigt eller problematiskt i sig – att negligera andliga traditioner som varit en del av en kyrkas andliga liv under århundraden hade varit konstigare. Det problematiska består i att det under lång tid funnits så lite skrivet om samisk andlighet och teologi ur ett samiskt perspektiv att ett bidrag från kyrkans håll riskerar att utgöra en alltför stor del av helheten. Kyrkans tolkning av det samiska riskerar återigen överskugga det som skrivs ur ett samiskt perspektiv.

Att vitboksarbetet sätter samiska aktörer i skuggan av kyrkans institutionella makt är ett problem. Ett annat – och nästintill motsatt problem – är själva uppdelningen mellan samiskt och svenskkyrkligt. Som jag nyss antydde är den samiska befolkningen en del av svenskkyrkligt liv och svenskkyrklig lära och har så varit i många hundra år. Samiska präster har funnits åtminstone sedan slutet av 1500-talet då Gerhardt Jonsson (senare Gerhardus Jonae) vigdes till präst och samer har på olika sätt funnits med i kyrkans verksamhet och i trons utveckling ända sedan Sverige kristnades.[9] Den första öppet samiska lutherska prästen i Norge var Anders Porsanger (1735–1780).[10] Kristna samer i södra Sápmi nämns av Adam av Bremen så tidigt som på 1000-talet, varför uppdelningen mellan samiskt och kristet eller svenskkyrkligt kan ses som lika tveksam som att göra en strikt åtskillnad mellan svenskt och kristet.[11]

I det sammanhanget är det också bra att ha i åtanke att identitet kopplat till etnicitet är en relativt sen företeelse. För registrerande myndigheter var begreppet same – eller ”lapp” som användes då – länge en yrkesbeteckning kopplad till jakt, fiske och renskötsel snarare än en etnisk identitetsmarkör. Om någon blev präst blev dennes barn inte längre registrerade som samer i folkbokföringen, vilket gör att antalet samiska präster i historien förmodligen är betydligt fler än dem vi känner till. Historikern Stig Welinder undersöker tidig jämtländsk historia utifrån frågan ”vilka kom först?” – den samiska befolkningen eller den majoritetssvenska jämtländska befolkningen. Welinder konstaterar dock att frågan är felställd eftersom det före 1000-talet inte verkar göras någon tydlig åtskillnad mellan samer och icke-samer i Jämtland. För Welinder blir kristnandet en skiljelinje efter vilken etnicitet blir viktig, först då börjar beteckningen same användas mer konsekvent för att markera skillnad mellan folkgrupper, menar han.[12]

Samtidigt som samer alltid varit en del av den kyrka vi idag förstår som Svenska kyrkan, är det dock ett faktum att det samiska folket som grupp på otaliga sätt marginaliserats och förtryckts av kyrkan som institution. Det vittnar vitböckerna om. Å ena sidan är alltså samisk andlighet en del av svenskkyrkligt liv så långt tillbaka som kyrkan i Sverige kan blicka. Å andra sidan har kyrkan i Sverige institutionellt – dess företrädare, ordningar och praktiker – varit aktiva i förtrycket av det samiska folket under lika lång tid. Det är två aspekter som är svåra att ha i åtanke samtidigt, men jag tror det är viktigt att försöka. Kyrkliga verksamheter som samiska kyrkodagar, samiskt konfirmandläger och språkveckor spelar därför en viktig roll. De är exempel på sammanhang som förmår att samtidigt visa på samisk-kristet aktörskap *och* på konsekvenserna av kyrkans förtryck av det samiska folket.[13] Precis som det är viktigt att ha flera aspekter i åtanke när man fördjupar sig i samisk andlighet och teologi gäller detsamma för den som beskriver samisk andlighet och teologi i en text. Innan jag berättar mer om hur den teologiska forskningen i fältet ser ut vill jag därför säga några ord om att skriva den typ av text du nu läser.

Att skriva om samisk andlighet och teologi

Enligt religionsvetaren Juha Pentikäinen är samerna en av världens mest beforskade folkgrupper.[14] Forskningen har dock oftast inte skett inifrån det samiska samfundet som ett *ut*forskande av den egna kulturen utan utifrån, som ett *be*forskande. Intresset för den samiska andligheten och teologin har länge nästan uteslutande varit utifrånkommande – det är den exotiska samiska religionen, mytologin, och folktron som lockat. Forskningen har med andra ord drivits av en vilja att studera *den andre*: den som tänker, lever, tror annorlunda.

Teologen och poeten Helga West skriver om detta i boken *Inifrån Sápmi*. Wests kapitel har rubriken ”Om jag vill utgöra ditt forskningsmaterial? I helvete heller!” och rubriken säger egentligen allt. West beskriver hur hon får ett mail från en fransk student som vill skriva en uppsats om det samiska folket och intervjua henne i samband med det arbetet. Studenten är av allt att döma välmenande, intresserad av den europeiska uppgörelsen med ett kolonialt förflutet, även i norr. Men West har fått många liknande förfrågningar tidigare och har dessutom en nedärvd skepsis.

I den samiska historien har intresserade forskare ofta varit representanter från majoritetsbefolkningen som vill studera dem som är annorlunda. Ibland med en drivkraft att vidga den egna förståelsen av verkligheten, ibland som ett sätt att stärka den egna identiteten och ibland, som under 1930-talet, med direkt syfte att kartlägga en mänsklig ras inom ramen för rasbiologisk forskning. West skriver:

> Samerna har blivit beordrade att klä av sig nakna för att mätas och fotograferas. Blivit tvingade till att lämna blod och vävnadsprover och genomgå genetiska likväl som andra tester. Forskare har gjort anteckningar kring deras familjebakgrund, kroppslängd, ögon och hårfärg, leders utformning, benstruktur och många

> andra fysiska och icke-fysiska karaktäristiska drag. Samerna har fått sin andlighet förgjord och sina religiösa artefakter antingen förstörda eller skickade till europeiska museer som objekt för undersökning och andras förundran.[15]

Förtroendet för majoritetsbefolkningens forskare är mer än naggat i kanten. På många håll i Sápmi är förtroendet obefintligt, av historiska och förklarliga skäl. Ett sentida exempel som tydligt visar detta är från 2018 då den finska regeringen beställde en rapport som ett led i försoningsprocessen med det samiska folket. Från samiskt håll kom då uttalade önskemål om att forskare *inte* skulle finnas med i sannings- och försoningskommissionsarbetet. West återger också ett gammalt samiskt skämt med stråk av den mörka humor som ofta föds i kontexter med mörk historia. Skämtet beskriver hur en samisk familj inte enbart består av flera generationer som lever storfamiljsliv sida vid sida, till familjen hör också en forskare som outtröttligt studerar sina exotiska studieobjekt.[16]

Den outtröttlige forskaren i den samiska familjen blir en bild för något som ofta benämns i forskning om samisk historia i allmänhet och i samisk religionshistoria i synnerhet, nämligen att de tillgängliga skriftliga källorna i huvudsak är skrivna utanför det samiska samhället. Samtidigt finns en inom-samisk kunskapsbank som traderats i generationer men som sällan nedtecknats i skrift. Historiskt sett, och delvis även idag, har kunskapsöverföring i samisk kontext varit muntlig och/eller praktisk. Eller som Lovisa Mienna Sjöberg skriver om sitt avhandlingsarbete: ”Den största utmaningen, för min avhandling, är att det samiska samhället i första hand haft en offentlig sfär som varit praktisk/muntlig, och det har varit ett detektivarbete i sig att, förutom att gå till de samiska klassikerna, finna ut vad och var människor har skrivit.”[17]

Våren 2023 blir jag formellt tillfrågad att skriva om samisk andlighet och teologi. Jag har då redan ägnat några år åt att fördjupa mig i ämnet och funnits med

i samtal mellan samiska rådet och teologiska kommittén i Svenska kyrkan.[18] Att det är jag som får frågan – och ingen forskare med tydligt samiskt ursprung – kan förklaras med hur Sverige fram till nu agerat i relation till sin samiska historia. Till skillnad från i Norge finns ingen samisk högskola i Sverige och därmed få disputerade teologer med samiskt ursprung. Eftersom Sápmi sträcker sig över nuvarande landsgränser är det faktum att en samisk högskola endast finns i Norge inte nödvändigtvis ett problem för det samiska samfundet – det finns ju en samisk högskola i Sápmi. Men när Svenska kyrkan ska skriva om sin samiska andlighet och teologi kan den samiska högskolans geografiska placering påverka tillgången på samiska teologer med förankring i Svenska kyrkan.

Också inriktningen på min forskning kan kopplas till min bakgrund i Sápmi. Jag har själv mina rötter i södra Sápmi, men är inte same. Mitt intresse för samisk andlighet och teologi kommer dels ur min egen personliga historia, dels kopplar det till den tematik av teologi och makt som jag ägnat hela min forskargärning åt. Tidigt under min grundutbildning samtalade jag med släktingar om hur de såg på den kristna missionen bland samer och blev intresserad av hur kristna sanningsanspråk verkar i kulturen. Trots att intresset för frågorna alltså har funnits med mig länge tvekar jag inför att åta mig uppdraget. Jag tvekar eftersom jag inte vill ställa mig i raden av forskare som begår övergrepp. Samtidigt känns det bara för fegt att tacka nej med hänvisning till risken att göra fel och att skada. I en försoningsprocess är alla steg viktiga och få steg kan tas utan att trampa snett.

Jag väljer att tacka ja men bestämmer mig också för att inte bara läsa mig till kunskap utan att också samtala. Det blir många samtal med människor som på olika sätt lever i eller arbetar med frågor om samisk andlighet och teologi. Både sådana som själva beskriver sig som samer – ibland med viss tvekan eftersom ”det ligger så långt bak” – och sådana som tydligt representerar en del av majoritetsbefolkningen som arbetar med samiska frågor. Oftast blir samtalen i form av ”Zoom-kaffe”, så att det inte ska kräva resor utan kan bli

många möten. Men många samtal blir också sida vid sida och flera av dem leder till både tårar och skratt.

Arbetet med själva texten utvecklar sig snart till något av det svåraste och mest givande jag som forskare i teologi har gjort. Parallellt med den text du läser nu påbörjar jag ett dagboksskrivande för att bearbeta min egen roll, tro och kunskapssyn. Dagboken blir till en bok (*Marken, andligheten*, Polaris, 2024) skriven i jag-form. Den är en inbjudan att reflektera utifrån ett perspektiv som visserligen är personligt, men därmed också del av ett kollektivt ”jag” i nordisk andlighet, identitet och historia.

Flera gånger medan jag skriver på de båda texterna kommer en bild upp i mitt huvud. Det är ett minne från en fjällvandring under en av klimatförändringarnas alltför torra vårar. Jag minns mossan jag går på. Den borde vara mjuk under fötterna, men i stället krasar den sönder för varje steg. Mossan reser sig inte igen efter att jag gjort mitt avtryck, i stället finns mönstret av min fot kvar som en tydlig form efter tryck utifrån. Min fot bildar en form av förtryck där jag går fram, hur jag än försöker.

Är jag då ofrånkomligen en sådan forskare samerna skämtar om, en som man aldrig blir kvitt, en som outtröttligt studerar sitt exotiska objekt? Finns det vägar för mig som forskare i teologi att faktiskt bidra till försoning eller är jag dömd att göra irreparabla avtryck i den mossa som redan skadats, försvagats av långa torrperioder? Jag vet inte, men jag väljer att försöka. Dels för att jag vet att mossan är stark och livskraftig, van att hantera torrperioder, väderväxlingar och tunga steg. Dels för att alternativet är otänkbart: att känna till historien men ändå inte ens försöka bidra med ett samtalsunderlag för möten mellan trossyskon.

Det kristna och det samiska

Jag skrev just att det samiska folket är ett av jordens mest beforskade. Hur hänger det samman med det jag tidigare skrev, nämligen att ”mer återstår att göra” i fältet samisk teologi och andlighet? Jo, till skillnad från kristen tro i Sápmi har traditionell samisk religion rönt enormt intresse från majoritetssamhällets forskare. Om samiska aktörer sällan framträder i forskningen som subjekt eller som auktoritativa uttolkare av kristen tro är det motsatta sant om forskningen om traditionell samisk religion. Trots att samisk religiositet varit präglad av kristen tro ungefär lika länge som svensk religiositet i övrigt har varit det, har forskningen om samisk religiositet ofta gjort en åtskillnad mellan det kristna och det samiska, som då setts som kopplat till äldre samisk religion. Tore Johnsen beskriver det som att urfolksdiskursen ofta har identifierat kristendomen med enbart den västerländska traditionen, så även i Sápmi. Därför har det varit lätt, menar han, att förbise de lokala samiska uttryck som kristendomen tagit sig.[19]

Lovisa Mienna Sjöberg betonar att i Sápmi har Bibeln lästs och tolkats; begrepp som synd, välsignelse, skapelse och fri vilja har diskuterats, förvaltats och omförhandlats under flera hundra år. Mer sällan har dessa diskussioner nedtecknats i skrift och ännu mer sällan har de förts i relation till den teologiska debatt som pågått i Europa i övrigt. Likväl har de förts. Kristen teologi och andlighet har förvaltats och utvecklats i Sápmi i århundraden, oftast i muntliga och handfasta traditioner.[20] Det finns stora regionala skillnader som framför allt märks i skillnaden mellan olika samiska språkvärldar. Den största skillnaden i både kultur och andlighet märks mellan sydsamiskt och nordsamiskt område, något som bara delvis kommer att beröras i denna introducerande text.[21]

På senare år har samiska röster blivit starka som just samiska teologer och nått många läsare genom kopplingar till samtida ekoteologi och genom frågor om nordisk teologi och kolonialitet, vilket jag återkommer till nedan. Men

innan jag kommer dit vill jag stanna till i frågan om kulturella föreställningar om det samiska och det kristna. Trots att kristendomen levt länge i Sápmi finns, av historiska och förklarliga skäl, nämligen en djupt rotad kulturell föreställning om att det samiska och det kristna är ett motsatspar. Denna kulturella föreställning är en utmaning för samiskt arbete i Svenska kyrkan. Låt mig förklara med ett exempel.

En ny utställning tar plats i samiska museet i Finland. Museet ägs, sköts och styrs av samer under devisen ”the story of the Sámi by the Sámi”.[22] På så sätt är dess utställningar samiska, med samiska avsändare. Det är alltså den egna beskrivningen av samiskt liv och tradition inifrån den samiska kulturen som museet visar upp för sina besökare. Men trots att kristen tro är en central del av samiskt andligt liv och har så varit i århundraden finns inget om samiskt kyrkoliv i den nya utställningen. Utställningen visar inget om den kristna tron som del av samisk kultur. Vad beror det på?

Religion och urfolk

Ett svar på den frågan är att bilden av vad kristen tro är och kan vara, är hårt knuten till majoritetskulturens uttryck för kristen tro. På samma sätt är bilden av vad majoritetskulturen är och kan vara fortfarande hårt knuten till kristen tro som en historisk grund för västerländska samhällen. När ett urfolk ska presentera sig själv ligger det därför nära till hands att presentera sig i motsats till majoritetskulturen och dess andliga tradition. I nordiska länder har majoritetskulturens andlighet präglats av de lutherska statskyrkornas uttryck, och i det uttrycket har det samiska inte haft en självklar plats.

Något som dessutom skapar ett behov av att bibehålla en motsättning mellan det samiska och det kristna – även i en tid då kyrkan arbetar aktivt för att nå försoning – är relationen till andra urfolk. I den resa mot upprättelse som det samiska folket har gjort efter rasbiologins och assimileringspolitikens 1900-tal har gemenskapen med andra urfolk världen över varit en viktig källa till

kraft, mod, självrespekt och till konkret stöd i kampen för samiska rättigheter. Arktiska urfolk lider inte under de världsomfattande maktstrukturer enligt vilka hudens nyanser är avgörande för din status i samhällsgemenskapen. Gemenskapen med urfolk världen över kom därför inte utan ansträngning och den har varit, och är alltjämt, politiskt och socialt viktig för det samiska folket. Arbetet i Amnesty Sápmi vilar tungt på internationella konventioner och bland dem är urfolksrätten ett centralt verktyg.

Men gemenskapen med urfolk världen över gör alltså också något med föreställningarna om vad samisk andlighet är och kan vara. I den nämnda utställningen på samiska museet i Finland finns inget om Lars Levi Laestadius och den karga andlighet som blev en stark väckelserörelse i det samiska samfundet. Ibland betonas att rörelsen fick familjer att gå från missbrukets misär till en fungerande vardag, en andlighet som gav stadga i tider av kris och ovisshet, som gav riktning, ryggrad och sammanhang. Det är en bild som verkar förutsätta att det inte fanns någon fungerande vardag innan Laestadius kom, vilket knappast stämmer.

Hur som helst är det anmärkningsvärt att den laestadianska tro som så många samer burit och än idag bär som en inre, värmande kärleksglöd – eller för den delen som ett tungt ok och krävande arv – inte får plats i den bild av det arktiska urfolk som presenteras på museet. Den allmänna föreställningen om ett urfolk säger att urfolk, i motsats till det kristna majoritetssamhället, ägnar sig åt någon form av naturreligion. Enligt samma föreställning kan kristen tro inte förstås som en naturreligion. Vi återkommer till frågan om huruvida kristen tro kan ses som en naturreligion, men kan konstatera att frånvaron av samisk-kristen andlighet i utställningen i Finland visar att samisk-kristen andlighet utmanar en hel rad av normer och förgivettaganden i majoritetskulturen. Bilden av samisk andlighet är mer komplex än vad som låter sig kommuniceras i en presentation av samerna som ett urfolk.

Samtidigt är det rent juridiskt och politiskt avgörande för det samiska folket att presentera sig som ett urfolk. Urfolkens juridiska verktyg är nyckeln till samiska rättigheter samtidigt som den samisk-kristna andligheten utmanar förenklade föreställningar om vad ett urfolk kan vara, liksom föreställningar om vad kristen tro kan vara. Den motsättning som ofta underförstås mellan det samiska och det kristna är med andra ord en utmaning för kyrkan, men också en utmaning för alla som vill göra upp med ett kolonialt arv.

Och kanske behöver det inte ens ses som en motsättning. Lovisa Mienna Sjöberg och Tore Johnsen beskriver båda hur minst två religiösa kunskapstraditioner sedan länge är sammanflätade med varandra i det religiösa Sápmi.[23] Kristnandet av Sápmi var en lång och utdragen process. Långsamt byttes en normativ tolkningsram ut mot en annan, den traditionella samiska religionen ersattes långsamt av den kristna kyrkans. Anledningar till skiftet var dels en intensiv mission under 1700-talet, dels förändringar i begravningssystem och andra yttre ramverk för religionsutövning. Att det normativa ramverket kan sägas ha gått från att vara den traditionella samiska religionens till att bli kristendomens betyder dock inte att all tidigare religiös praxis försvann. Snarare innebar det att den traditionella samiska religionen kom att förvaltas och utvecklas i mer privata former.

Lars Levi Laestadius

En samisk och tornedalsk teolog vars röst tydligt framträtt som kristen är Lars Levi Laestadius. Symtomatiskt är dock att han utanför den samiska kontexten sällan beskrivits som same – i linje med det jag beskrivit om att forskningen ofta gjort en åtskillnad mellan samiskt och kristet. Eftersom Laestadius varit en tydligt kristen röst verkar historieskrivningen inte alltid förmått att också skriva fram hans samiska identitet. I fallet Laestadius har man oftast valt att lyfta fram hans kristna identitet på bekostnad av hans samiska trots att han själv talade samiska.

Lars Levi Laestadius (1800–1861) var kyrkoherde i Karesuando och senare Pajala församlingar. Som grundare av den laestadianska väckelserörelsen är han en centralgestalt i hela Nordkalottens samhälls- och kyrkohistoria. Utöver sitt prästämbete var Laestadius botaniker och upprätthöll kontakter med många ledande naturforskare i sin samtid.

Laestadius och den trostolkning som utvecklades i hans efterföljd är ett undantag från det jag beskrivit som bristande forskning om samisk kristendomstolkning. Om Laestadius och laestadianismen har det nämligen skrivits mycket. På senare tid märks till exempel Anne Heiths avhandling om Laestadius, laestadianismen och kulturarvet.[24] T A Olsens avhandling *Kall, skaperordning og makt. En analyse av kjønn i lyngenlæstadianismen* analyserar hur kön konstrueras i den lyngen-laestadianska rörelsen där enbart män är predikanter.[25] Roald Kristiansen har i flera arbeten beskrivit den nära relationen mellan samisk religion och laestadianismen och också belyst kvinnors roll som predikanter i rörelsens tidigaste skede.[26] Lilly-Anne Østtveit Elgvins *Lars Levi Læstadius spiritualitet* lyfter fram en aspekt i den laestadianska spiritualiteten som tydligt visar dess hemvist i en samisk kultursfär, nämligen predikokonsten. Här märks inspiration från det muntliga berättande med rik metaforik och rikt bildspråk som länge varit och alltjämt är central i samisk kultur. Østtveit Elgvin sammanfattar: ”samisk oral kultur er en viktig faktor bak Læstadius' typologisk bibeltolkende teologi og hans naivistiskt pregede metaforikk”.[27]

Jens Ivar Nergård menar att laestadianismen är djupt influerad av traditionell samisk religion. Han har till och med beskrivit laestadianismen som samisk religion i ny förklädnad och menat att rörelsen spelat en viktig roll i att förvalta och bevara samiska traditioner och även språk eftersom många av rörelsens predikanter var samisktalande.[28] Ett konkret exempel på hur äldre traditioner bevarats, som flera forskare nämner, är den handfasta tro kopplad till ting och handlingar som är central i traditionell samisk och samisk-kristen andlighet. I små barns vagga lade man gärna en psalmbok eller Nya testamentet tillsammans med stål för att barnen skulle sova gott. Även Laestadius gav

råd om hur man skulle skydda sig mot de underjordiska genom stål och korstecken. Lovisa Mienna Sjöberg beskriver hur just denna kombination av stål och Guds ord länge var ett utbrett sätt att skydda små barn och att liknande bruk finns kvar idag.[29]

De underjordiska (lekfullt gestaltade i SVT:s julkalender *Snödrömmar*, 2024) som Laestadius refererar till är en del av samisk föreställningsvärld. Lovisa Mienna Sjöberg beskriver hur den i sin tur relaterar till en berättelse som beskriver ”Adam och Evas gömda barn”. I vissa varianter av berättelsen beskrivs att dessa barn hålls gömda för att föräldrarna ännu inte hunnit bada dem när Gud kommer på besök, i andra varianter hålls de gömda för att de skäms över att de fått så många barn. Hur som helst ber de barnen gömma sig (bakom en sten eller i skogen eller älvstranden, det finns olika varianter) och när Gud frågar om alla deras barn är på plats undanhåller de sanningen. Men Gud frågar igen, varpå de åter förnekar. Efter att Adam och Eva tre gånger förnekat att de gömda barnen finns säger Gud: ”Det ni dolt för mig idag ska för alltid vara dolt.” Och detta är berättelsen om hur de underjordiska, som också omtalas som de osynliga, kom till världen. Även de underjordiska är alltså skapade till Guds avbild, precis som människorna, men de är och förblir osynliga.[30] Därför har det i folkfromheten funnits en rädsla för att bli tagen av de underjordiska och därmed inlemmas bland de osynliga. Det är mot detta som Laestadius ger råd om skydd genom stål och korstecken. Jag återkommer till denna form av vardaglig praktik som en viktig del i samisk andlighet.

Om Laestadius å ena sidan tydligt hade sin hemvist i den samisk-kristna fromheten var han å andra sidan delaktig i rasbiologins obarmhärtiga framfart i Sápmi. Carl-Gösta Ojala, forskare i arkeologi, beskriver hur Laestadius agerade guide och rådgivare för rasbiologer som ville gräva upp samiska skallar och ben från kyrkogårdarna. Laestadius föreslår i ett brev:

> Om Bror ville vara god och framföra min hällsning till Doctor eller Professor Retzius, (hvikendera af Bröderna som först träffas) att

> det icke är någon lätt sak, att få ett Cranium af ett nyfödt Lappbarn. Men Wretholm reser hit ibland vintertiden, och grafven står öppen hela vintern. Monne icke han som Chirurg, kunde skära af hallssen på ett sådant Barnlik? (1846)

Laestadius öppenhet för att vara rasbiologerna till lags kan ha hängt samman med hans naturvetenskapliga intresse och en vilja att nå erkänsla och bekräftelse från Uppsala-akademiker när de kom på besök. Jag fördjupar mig här inte i frågan om Laestadius motiv, men konstaterar att hans agerande är en del av den mångfacetterade kontexten för samisk-kristen andlighet i Sverige. Laestadius inspirerade å ena sidan en väckelserörelse som kan ha bidragit till att stärka samisk kultur, å andra sidan bistod han rasbiologer med det de behövde för sina studier genom att vara delaktig i gravplundring och hantering av samiska kvarlevor.[31] Just så snårig är historien.

Samisk andlighet i vardag och kyrka

Lovisa Mienna Sjöberg och Tore Johnsen beskriver bruket att välsigna, att *sivdnidit* – en praktik som förekommer brett i Sápmi.[32] Det är ett vardagligt uttryck för andlighet där en välsignelse kan uttalas och utföras av vem som helst och i olika situationer och för olika ändamål. Bruket går att likna vid den majoritetskristna vanan att be bordsbön genom ett enkelt korstecken och en kort bön av tack och välsignelse. Även *sivdnidit* sker ofta i den treenige gudens namn. Sjöberg skriver:

> … sivdnidit ska man för det hör till det att vara människa. Det är ett sätt att påminna sig själv om vilket ansvar man har, att allt hänger ihop, om sin egen mänsklighet och om ödmjukhet i vardagen. Sivdnidit ger uttryck för att det finns något som är större än oss, men också att i praktiken respektera andra levande skapelser, och beskydda sig mot det man inte har kontroll över.[33]

I *sivdnidit* finns tydliga inslag av att människan är en del av en större helhet där hon bör be om lov innan hon agerar. Här finns ett relationellt tänkande och förhållningssätt till omvärlden som inte på samma sätt märks i den majoritetskristna bordsbönen som mer utformas som en tyst dialog mellan människa och Gud. I *sivdnidit* finns skapelsen med som ett subjekt. Bruket kan till exempel förekomma när man ska plocka bär. Då förklarar man först för platsen varför man kommit dit, frågar bären om lov, välsignar och börjar först därefter plocka – skapelsen blir alltså ett ”du” i detta samisk-kristna bruk. Det hela går fort, det är en mikroritual som Johnsen uttrycker det.[34]

En annan skillnad mellan det majoritetskristna bruket att välsigna maten och det samisk-kristna bruket att *sivdnidit* före maten är att *sivdnidit* bär ett tydligare inslag av beskydd från smitta. När maten välsignas genom *sivdnidit* hindras smitta att överföras från maten till den som äter.[35] Exemplet med stål och Guds ord i barnens vagga liksom exemplet med en välsignelse som skyddar från smitta utmanar majoritetskristna föreställningar om skillnaden mellan magi och liturgi respektive tro och vidskepelse, vilka båda hänger samman med föreställningar om skriftreligion kontra naturreligion. För mig har just detta varit särskilt ögonöppnande.

Kristen naturreligion

Under arbetet med denna text har jag insett att mina egna föreställningar om kunskap, logik och sanning påverkats. Jag har insett att jag är del i en kultur som tagit sig rätten att tolka den egna kulturen som bärare av religiös sanning samtidigt som den tolkat andra kulturer som bärare av vidskepelse. Ett minne har ofta kommit för mig: Jag står i sakristian i en liten, medeltida landsortskyrka. Det är juli och jag är ute på en gruppraktik som prästkandidat, vår handledare förklarar för oss att det finns ett bruk i bygden som vi inte ska uppmuntra eftersom det bär på gammal vidskepelse. Det händer nämligen att folk i trakten vill ta med sig dopvattnet hem i en tillbringare för att vattna rabatten, de tror att välsignat vatten är extra bra för blommorna. Men det är skillnad på magi och liturgi, förklarar handledaren, och vi ska inte uppmuntra

magi. Jag minns att jag nickar med, tänker att jag ska tänka på det om någon kommer med en vattenkanna och ber om dopvatten. Men egentligen förstår jag inte riktigt varför. Skulle det vara så farligt om någon trodde att det vi gjorde i kyrkan var kraftfullt nog att få fart på den slokande dahlian vid husväggen därhemma?[36]

Min tvekan inför den uppdelning av magi och liturgi som jag mötte under min tidiga prästpraktik får ny näring när jag fördjupar mig i samisk teologi i historia och nutid. Bakom majoritetskristendomens föreställningar om magi och liturgi ligger en historia där inte bara teologiska brottningar med Bibeln och läran haft betydelse. De teologiska brottningarna var del av maktkamper av en mer politisk karaktär där olika kulturer stod mot varandra. Maktkamper som samtidens samiska teologer har att förhålla sig till.

Lovisa Mienna Sjöberg väljer i sin avhandling att beskriva *sivdnidit* som en *religiös praxis*. Det kan tyckas odramatiskt att beskriva en vardaglig, andlig praktik som en religiös praxis, men bakom Sjöbergs val av terminologi finns flera avgörande vägval. Vägval som inte bara säger något om Sjöbergs teologiska förhållningssätt utan också något om samisk andlighet, dess roll och status i akademiska och teologiska sammanhang. Hon hänvisar till antropologen Eduardo Viveiros de Castro som menar att äldre berättelser om människans plats i tillvaron i eurocentrisk tradition ofta beskrivs som äldre former av *filosofi* medan urfolksberättelser snarare beskrivs som *mytologi*. För Sjöberg blir kopplingen till den samiska berättartraditionen viktig. Samiska berättelser kan tematisera till exempel den osynliga sfären och de som bebor dem, men det blir skillnad, menar hon, om man tolkar dessa berättelser som vidskepliga trosföreställningar eller om man tolkar dem som del i en större diskurs och som delar av en tradition som säger något om vad det är att vara människa och vilken rollmänniskan har i tillvaron. I en sådan tolkning blir frågan om hur, eller om, berättelserna hålls för sanna mindre viktig än frågan om vad de säger om en samisk förståelse av människans plats i helheten.[37] Majoritetskulturens nedärvda berättelser tolkas oftare som bärare av överförd

visdom än vad minoritetskulturens berättelser gör. Men här finns det alltså en öppning för nytolkningar.

Att tala om samiska seder som uttryck för religion, religiositet och kristen tro utmanar med andra ord äldre synsätt där samisk andlighet ofta beskrevs som naturreligion. Detta gjordes utifrån en föreställning om en åtskillnad mellan det som är kultur och det som är natur, något som i sin tur hängde samman med föreställningar om vad som ansågs primitivt och vad som ansågs civiliserat. Naturfolk ansågs ägna sig åt naturreligion, vilket förknippades med primitiv natur snarare än med civiliserad kultur. Detta grundläggande synsätt har präglat stora delar av forskningen om samisk religion och andlighet. När nutida samisk teologi på olika sätt bryter med ett sådant förhållningssätt får den äldre forskning om samiska religiösa och andliga bruk och föreställningar att framstå mer som arbeten som syftar till att bekräfta en tankestruktur där naturreligion står mot skriftreligion, vidskepelse står mot sanning, än forskning som skriver fram samiska föreställningar på ett objektivt sätt.

När Lovisa Mienna Sjöberg beskriver *sivdnidit* som en religiös praxis tar hon alltså avstånd från tidigare forskning där studier av samiska seder och bruk fått fylla funktionen av att visa hur naturreligion skiljer sig från kristen religion, vilken då underförstås vara en civiliserad och högre stående religion. Sjöberg skriver därför uttalat att hon inte beskriver en lägre stående tankevärld utan en tankevärld som på djupet utmanar majoritetskulturens förståelse av civilisation, av religion och kristen tro. På så sätt vill hon bidra till en juridisk diskussion där samiska andliga bruk kan åtnjuta juridiskt skydd i namn av religionsfrihet, men i första hand vill hon utmana majoritetssamhällets föreställning om vad som är och kan vara kristet.[38] Hon utgår då ifrån att all religion och religiös praktik påverkas av den kontext där den lever, brukas och tolkas.

Jag bär hennes tankar med mig och funderar över hur det ser ut i majoritetskristen kontext. Jag konstaterar att i Sverige har ett midsommarfirande info-

gats i det kristna kyrkoåret och ett julfirande lagts där många menar att det tidigare låg ett midvinterblot. I religionsvetenskapliga och teologiska studier har begreppet synkretism ofta använts för minoritetens religiösa praktik. Mer sällan talar man om till exempel midsommarfirande som ett uttryck för ett synkretistiskt drag i majoritetssamhällets kristna andlighet. Begreppet synkretism har i huvudsak använts för att skildra en utveckling där det som setts som primitiva religioner blandas med det som setts som en högre stående religion. Ofta har det dessutom setts som ett mellansteg på vägen mot att en kultur fullt ut omfamnar en monoteistisk skriftreligion. Detta är dock en förståelse som sedan länge är utdaterad, skriver Sjöberg. Själva föreställningen om att det skulle finnas någon praxis, religion eller religiös tradition som skulle vara ren eller oblandad är passé, menar hon.[39]

Att som Lovisa Mienna Sjöberg beskriva *sivdnidit* som en religiös praxis är utmanande på fler sätt än dem jag just nämnt. Att beskriva *sivdnidit* som en kristen praktik kan nämligen ses som ett sätt att kolonisera/konvertera ett andligt uttryck som alla samer inte ser som kristet. Det förtryck av det samiska folket som kyrkan stått för, och för många än idag står för, har gjort det viktigt för många samer att bejaka en samisk andlighet utan att för den skull bejaka en kristen samisk andlighet. Även här skiljer sig alltså den samiska vardagspraktiken från majoritetskulturen. Utöver skillnaden i det inslag av beskydd från smitta, som i allmänhet inte finns i den majoritetskristna praktiken av bordsbön, anas här en annan central skillnad. Om någon i majoritetskulturen ber en kort bordsbön före maten är det en signal om att personen i fråga är en troende kristen, troligen aktiv i en församling och på så sätt en person som delvis lever i samhällets religiösa sfär. I relation till välsignelsehandlingen *sivdnidit* är det inte lika entydigt. Praktiken hör till kulturen snarare än till religionen – den behöver inte signalera ett religiöst val eller ställningstagande. Den kan dessutom signalera ett samiskt andligt ställningstagande som inte är ett samiskt kristet ställningstagande.

I relation till den svenska majoritetsbefolkningen förutsätter begreppen tro och trosföreställningar möjligheten av en sekulär världsbild som kontrasterar mot en religiös världsbild. Den uppdelningen finns inte på riktigt samma sätt i samisk kultur som i majoritetskulturen.[40] Låt mig ta ett exempel. Det går att fira julotta utan att se sig själv som aktivt troende kristen. Även om julfirande är en kristen sed behövs inte en aktiv kristen tro för att kroppen ska uppleva något som kan kallas andligt när kyrkan doftar stearin och orgeln spelar ”När juldagsmorgon glimmar” långt före soluppgången. På ett liknande sätt går det att *sivdnidit* utan att vara kristen. Att välsigna, tacka, lova inför en resa, en måltid, en jakt, ett fiske. För många samer har den vardagliga välsignelsen, *sivdnidit*, inget med kristen tro att göra. Men för andra är den en viktig del av den samisk-kristna trons vardagliga uttryck, välsignelsen sker ofta i den treenige gudens namn.

På samma sätt är det med många samiska seder och bruk. Precis som i majoritetskulturen är de för vissa starkt förknippade med kristen andlighet, för andra står de för något annat. Men det finns några viktiga skillnader mellan den funktion traditioner verkar ha i samiska sammanhang och de funktioner de har i majoritetskulturens sammanhang, skillnader som hänger samman med majoritetskulturens uppdelning mellan religiösa och sekulära praktiker. I exemplet med julottan är den för många i majoritetskulturen antingen del i en viktig tradition eller så är den – dessutom – del i en kristen och djupt andlig högtid. I de samiska sammanhangen är det alltså annorlunda på så sätt att valet inte behöver stå mellan en kristen och en sekulär tolkning av vissa traditionella föremål eller praktiker. Samisk andlighet har fler hemvister, rottrådar letar sig bakåt till före den tid då konvertering och tvångskonvertering till kristen tro skedde. Det är längesedan nu och alla omvändelser till kristen tro skedde inte av tvång, men påtvingad tro är sällan innerlig tro. Där kristen tro introducerades med tvång kunde en annan tro leva kvar i hjärtat och i händernas rörelser, i vardagens bruk. Den äldre tron förblev hjärtats tro och den tron lever kvar än idag. Det som brukar kallas för den traditionella samiska

religionen är hos många idag en hybrid av gammalt, återskapat och återupptäckt – men vilken tro är inte hybrid?

Den skillnad jag här vill lyfta fram mellan julottan och samiska bruk (även om julottan naturligtvis firas av många samer på precis samma sätt) är att i samiska sammanhang kan många se sig själva som stående i en samisk andlig tradition utan att för den skull stå i en kristen tradition. Valet står alltså inte nödvändigtvis mellan det sekulära och det kristna utan kan stå mellan den samisk-kristna andligheten och den traditionella samiska andligheten. Den här texten fokuserar på den kristna samiska andlighet som möter i Svenska kyrkan, vilket inte är platsen för all samisk andlighet. Den samiska andlighet som inte ser sig som kristen bör kyrkan respektera som uttryck för en annan tro.

Kanske finns här också något att lära i förhållande till nedärvd kulturell andlighet i andra delar av nordisk kultur. Mitt exempel från prästpraktiken där vi inte skulle låta dopfamiljen vattna rabatten med dopvatten låter ana att det finns en skillnad mellan kyrkans officiella lära och den tolkning av tron som lever i människors vardag. En skillnad som inte bara har bäring på relationen mellan samisk-kristet och majoritetskristet. Den samisk-kristna andligheten har främst levt och utvecklats i människors vardag, inte i kyrkans officiella organ och lärodokument. Det är en skillnad som är kopplad till på vilka nivåer i den institutionaliserade religiositeten som en viss andlig tradition får inflytande. Men det kan också peka mot ett ofta omtalat katolskt drag i samisk andlighet som jag nu ska berätta mer om. Det hör nämligen samman med de många olika rottrådar som ger näring åt det andliga livet i Sápmi.

Olika hemvister för samisk andlighet

De olika möjliga hemvisterna för samisk andlighet märks i flera exempel där olika tolkningar krockat med varandra i kyrkliga sammanhang. Ett sådant exempel var när man i Norge firade gudstjänst vid en *sjiele-gierkie*, en sejte (nordsamiska siedi). Ordet siedi brukar översättas med offersten men den

översättningen är lite missvisande. En sejte är ofta en sten men inte alltid, det kan vara ett annat naturligt eller människoskapat föremål på en viss plats. Det är dock alltid en plats som sägs ha en särskild kraft. Sejter finns över hela Sápmi och har funnits länge även om deras roll har sett lite olika ut i olika tider. Under lång tid tog kyrkan avstånd från helighållandet av sejter och ville markera avstånd till det uttrycket för samisk andlighet, men under slutet av 1900-talet hade kyrkans syn förändrats.

År 2000 hölls en gudstjänst vid en sejte, ledd av den samiske prästen Bierna Bientie. Platsen beskrevs i gudstjänsten som en portal till det heliga och för många blev det en djupt andlig och viktig stund. Krocken mellan olika tolkningar och hemvister för samisk andlighet märktes dock i diskussionerna som följde på gudstjänsten. Lovisa Mienna Sjöberg beskriver att det inte var alla som ansåg det lämpligt att fira gudstjänst vid en sejte och det fanns olika skäl till att vara tveksam. En del upplevde att gudstjänstens form inte överensstämde med det man som fostrad i samiska bruk lärt sig om hur man bör bete sig vid en sejte. De upplevde alltså en krock mellan den samiska andligheten kopplad till praktiken runt sejten å ena sidan och den samisk-kristna kyrkliga tolkningen av denna praktik å den andra. Andra upplevde det som att kyrkan som institution nu skulle göra intrång på ett område som borde få leva vidare utan kyrkans inblandning, medan åter andra alltså såg gudstjänsten som djupt andlig, försonande och historiskt viktig.[41]

Ett annat exempel på när de olika hemvisterna för samisk andlighet blivit tydliga är när den liturgiska ordningen för att välsigna hus presenterades av Norska kyrkan. Ordningen togs fram med inspiration från nordnorska och samiska traditioner av välsignelse av ”hus med oro”. En liturgi utvecklades för att kunna användas av präster som tillkallas för att utföra ritualen. I den liturgiska ordningen står det tydligt att prästen som utför välsignelsen inte behöver ta ställning till förklaringar av vad oron i huset består i. Att kyrkan tog fram en sådan ordning såg många som ett tecken på att kyrkan nu äntligen visade respekt för den samiska andlighet som finns lokalt och regionalt. Nu

kunde präster tillkallas för att utföra den välsignelse som så länge varit en del av det andliga livet i trakten. Samtidigt infördes en stor förändring av seden när kyrkan utformade sin ordning: Det som tidigare varit lekfolkets uppgift blev nu prästens och kyrkans uppgift. Husvälsignelsen flyttade på så sätt ett steg bort från lokalbefolkningen och ett steg närmare kyrkan. Å ena sidan lyftes den samiska praktiken alltså in i kyrkligt liv och fick tydligt komma till uttryck som en del av kyrkans lära genom kyrkohandboken, vilket uppskattades av många. Å andra sidan kunde man uppleva att detta gjorde att den offentliga kyrkan tog över ägarskapet över en praktik som alltid tillhört det samiska lekfolket.[42] Liknande diskussioner har jojk och användning av samiska trummor i kyrkan väckt. Även i relation till laestadianismens utveckling skedde en rörelse från samiskt lekfolk till kyrkans prästerskap.

Om jag nu nämnt några exempel på när anställda i kyrkan riskerat att överta ägarskap över den samisk-kristna andligheten från det samiska lekfolket, så finns också exempel på tillfällen då kyrkorna tydligt bistått samiska intressen och stöttat samisk självorganisering. Utöver alla de insatser som gjorts i de nordiska kyrkorna under 2000-talet finns även historiska exempel. Det första samiska landsmötet i Norge hölls till exempel i metodistkyrkan i Trondheim/Tråante den 6 februari 1917, ett datum som också gett upphov till samernas nationaldag. Brurskanken samiske kvindeforening var initiativtagare och också de som organiserade och genomförde mötet. Flera av dem var aktiva kristna och eftersom en kvinnoförening stod som organisatör var en stor andel av deltagarna på det första samiska landsmötet kvinnor.[43]

Återkommande i litteraturen om samisk-kristen andlighet är det katolska draget, som jag nämnde ovan. Det utgör ytterligare en rottråd och hemvist för den samisk-kristna andligheten. Det katolska inflytandet märks i traditioner som samisk hantverkskonst bär i form av dräktsilver, i Maria-jojkar och i traderade berättelser om jungfru Maria. Religionshistoriken Bo Lundmark beskriver också hur det går att följa de katolska influenserna från medeltiden och framåt.[44] Man fortsatte fasta under fastetiden längre i samiska områ-

den än i områden med majoritetsbefolkning och även bruket att *sivdnidit* kan tänkas ha katolska rötter. Den samiska folkfromheten med dess många olika uttryck i form av praktiker för skydd mot smitta, skydd under färd och resa, skydd under förlossning – varav jag ovan beskrivit några – påminner helt enkelt om folkfromheten i många katolska kulturer.[45]

Samtida samisk teologi

Bibeln har alltså lästs och tolkats i Sápmi lika länge som på de flesta andra håll i landet och på så sätt är den samisk-teologiska traditionen gammal. De första mötena med kristendomen skedde på 1000-talet. Vad gäller den nedskrivna teologin har den på ett sätt också en lång historia – då främst inom laestadianismen – samtidigt finns det skäl att beskriva fältet samisk teologi som ett ungt fält. Det är ungt på så sätt att det bara är under de senaste decennierna som samiska röster presenterats som just samisk-teologiska röster. Även om mycket har skrivits i den laestadianska traditionen har det där, som tidigare nämnts, funnits en tendens att antingen betona rörelsens samiska drag eller att skriva fram den som en kyrklig tradition utan att betona dess samiska eller tornedalska stråk. Återigen anas alltså en tendens att skilja mellan det samiska och det kristna.

Bland samisk-teologiska röster i vår tid märks bland andra Helga West, Lovisa Mienna Sjöberg, Åsa Virdi Kroik och prästerna Bierna Bientie och Tore Johnsen. Virdi Kroik och Bientie har främst verkat i sydsamiska områden medan Mienna Sjöberg, West och Johnsen främst verkat i nordsamiska. Alla har skrivit både mer akademiskt och mer populärt.

Virdi Kroik är den enda av dessa som disputerat i Sverige, vilket hon gjorde 2022 på teologiska fakulteten i Uppsala med avhandlingen *Dihte gievrie – det vi möter i respekt. Berättelser om en sydsamisk trumma.* Avhandlingen beskriver och diskuterar händelser och berättelser i samband med att en sydsamisk

trumma hittas i Røyrvik i Sápmi på norsk sida. Boken bidrar med ett rikt material av berättelser även om den inte gör någon explicit teologisk bearbetning av dem. Virdi Kroik har även skrivit en rad egenutgivna böcker om samisk-religiösa praktiker och är en uppskattad föreläsare.[46]

Tore Johnsen är en central röst i samisk-kristen teologi och kyrklighet och har så varit under lång tid. Redan 1997 skrev han i sin specialavhandling om hur nordamerikansk urfolksteologi kan inspirera arbete med kontextuell teologi i samiska sammanhang och lade på så sätt en grund till det han långt senare kom att utveckla i sin avhandling.[47] I avhandlingen lyfter Johnsen, precis som Lovisa Mienna Sjöberg, fram samisk vardagskristendom som hjärtat i samisk andlighet. Men om Mienna Sjöberg låter en viss samisk-kristen praktik, nämligen *sivdnidit*, utgöra ett nav genom hela framställningen låter Johnsen i stället ett begrepp, *ráfi* (fred, nordsamiska) utgöra nav i hans framställning av samisk-kristen andlighet. Önskan om och strävan efter *ráfi* mellan såväl människor som människa och natur, människa och andra levande varelser, och mellan nu levande människor och döda, skapar en riktning i samisk världsbild, menar Johnsen.

Att Tore Johnsen lyfter fram ett visst begrepp, snarare än en praktik, som nyckel till en förståelse av samisk andlighet innebär inte att han därmed lämnar det lokala och praktiska perspektivet. Samisk andlighet bör alltid förstås inifrån den plats och de marker där den lever och utvecklas. *Ráfi*, skriver Johnsen, erbjuder ett fönster till den lokala samiska världsbildens relationella ontologi.[48] *Ráfi* bildar i Johnsens resonemang ett samlingsbegrepp under vilket praktiker som *sivdnidit*, sätt att bete sig runt en sejte och handlingar såsom att övernatta på en plats där hus ska byggas, alla visar på olika uttryck för strävan efter *ráfi*. I den relationella strävan som enligt Johnsen kännetecknar samisk andlighet blir också jojken ett naturligt uttryck, liksom stenars helande funktioner eller människors speciella gåvor när det kommer till läkedom. Jojken är ett sätt för människan att relatera till den värld hon är en del av genom att ge den ett musikalisk-kroppsligt uttryck. Erik-Oscar Oscarsson,

präst och ordförande i samiska rådet, brukar förklara detta genom att beskriva jojken som en ikon – den är ett materiellt och fysiskt uttryck som närvarandegör det den gestaltar.

I föreställningen om en helande sten, skriver Johnsen, utmanas majoritetskristendomens föreställningar om en strikt åtskillnad mellan natur och människa – som till exempel föreställningen om att stenar är passiva och människor aktiva – och en öppning sker mot en mer ömsesidig och relationell förståelse av den verklighet vi är en del av. Vissa människors speciella gåvor när det kommer till läkedom bygger även de på en relationell grundsyn där människan inte är utbytbar utan där människor är beroende av varandra för att alla har olika förmågor. Det som sker lokalt har på så sätt, menar Johnsen, koppling till en kosmologisk verklighet där en relationell ontologi utgör tillvarons grund. Johnsen skapar på så sätt en religionsfilosofisk ram för samisk-kristna erfarenheter, vilket gör hans bidrag banbrytande. Vidare relaterar han detta ramverk till luthersk tradition och visar på de sätt på vilka en samisk-kristen teologi utmanar andra delar av kristen luthersk tradition. Det spåret utvecklas i boken *Sámi Nature-Centered Christianity* där han också, som ovan, gör en intressant analys av hur de norska teologiska fakulteterna responderar på förslaget om liturgi för välsignelse av hus med oro.[49]

Begreppet *relationell ontologi* i Tore Johnsens resonemang kan jämföras med det som Jorunn Jernsletten i sin avhandling kallar *relationell epistemologi*. Jernsletten verkar i akademisk mening inte inom fältet teologi, men hennes arbeten har bäring på teologiskt tänkande och därför vill jag nämna dem. I sin avhandling analyserar Jernsletten material från fältarbeten, intervjuer samt skriftligt material från 1800- och 1900-tal, geografiskt fokus ligger på det sydsamiska området Voengel-Njaarke sïjte (Kappfjell/Bindal reinbeitedistrikt) i det som enligt nuvarande landgränser är Nordland fylke i Norge. Jernsletten studerar hur berättelser och erfarenheter präglar sydsamisk förståelse av relationen till släktenas landskap. Fokus ligger alltså på de landskap som utgör ens hemmiljö.

Genomgående möter hon det hon kallar en relationell epistemologi, vilket innebär att i texter, intervjuer och fältarbeten finner hon en förståelse av landskapen som subjekt att förhålla sig till. Hon analyserar flera berättelser som beskriver hur man förutsätter att varje plats kan bebos av synliga eller osynliga varelser som det gäller att ta hänsyn till och att komma överens med. Det kan vara såväl synliga som osynliga ”personer”, alltså personer i betydelsen varelser med intention och vilja. Hennes analyser visar hur sådana, ofta platsbundna, traditioner är integrerade i människors livsvärldar och på så sätt i deras erfarenhet av de landskap de bebor. När livsvärlden på så sätt befolkas av ”personer” att relatera till såsom mellan två subjekt, framträder världen också i rent kunskapsteoretisk mening som relationell. Det vill säga, för att förstå världen används ett relationellt raster, en relationell epistemologi.[50] Jernsletten utvecklar också den relationella epistemologin i teologisk riktning genom att visa hur kristen skapelsesyn och Bibelns uppmaning att älska sin nästa kan utmanas och utökas genom samisk andlighet. Med en relationell epistemologi som grund visar den samiska andligheten på en kristen kärlek som innefattar även andra varelser och annat skapat.[51]

Lovisa Mienna Sjöberg lyfter fram en rad forskare som pekat på relationen mellan människa och landskap i Sápmi och sammanfattar att dessa genomgående visar hur landskapet är ett subjekt och inte bara ett objekt eller något neutralt och fristående som människan kan behandla som hon behagar. I landskapet, markerna, *eatnamat* (nordsamiska), finns aktörer som kan bjuda motstånd, ta initiativ och respondera på kommunikation.[52]

När Tore Johnsen tar steget från att tala om relationell epistemologi till att tala om relationell ontologi övergår han från att tala om ett samisk-teologiskt sätt att förstå världen till att lyfta fram ett samisk-teologiskt anspråk på hur världen ytterst är beskaffad. I den meningen förstärker Johnsen det samisk-kristna anspråket på att säga något om världen när han talar om en relationell ontologi. Så avslutar han också boken *Sámi Nature-Centered Christianity* med att ställa en fråga som har bäring långt utanför det samiska,

nämligen frågan om kristen teologi är på väg mot en ontologisk vändpunkt.[53] Han menar därtill att kyrkan bör röra sig i en sådan riktning för att hantera konsekvenserna av en verklighetsförståelse som fört oss in i en akut, planetär ekologisk kris. Den naturcentrerade samiska traditionen har här något att erbjuda, menar han. I den meningen finns, i det samisk-kristna, en religionsfilosofisk rikedom som är relevant för kristen tro i vidare mening. I förlängningen av avhandlingens resonemang finns inte bara frågan om en ontologisk vändpunkt i relation till naturen, utan också en vändpunkt när det kommer till nordisk teologisk historia.

I en artikel i tidskriften *Kirke & Kultur* hösten 2021 lyfte Tore Johnsen den fråga som ges en teoretisk grund i *Sámi Nature-Centered Christianity*, nämligen frågan om behovet av avkolonisering av nordisk teologi. Bakom Johnsens fråga ligger en övertygelse om att begreppet kolonialism är fruktbart för att förstå den historiska och pågående dynamiken mellan den samiska och majoritetssvenska befolkningen. Kolonialism innebär inte enbart territoriell erövring utan innefattar också kulturell och epistemisk dominans, där urfolks sätt att förstå och leva i världen marginaliseras eller ersätts av majoritetens normer.

I relationen mellan samer och majoritetssvenskar har detta manifesterats genom politik som tvångsförflyttningar, nomadskolor och exploatering av traditionella marker – åtgärder som inte enbart underminerat samiskt självbestämmande utan också försökt omdefiniera samiska identiteter. Samtidigt är det dock viktigt att erkänna begreppets begränsningar. Kolonialism riskerar att framställa urfolken enbart som offer och att osynliggöra deras motstånd och förmåga att forma sina egna liv och berättelser. Det kan också reducera komplexiteten i relationen genom att förenkla majoritetskulturen till en homogen kolonisatör, vilket förminskar interna maktdynamiker och variationer. Trots dessa utmaningar tänker jag, precis som Johnson, att begreppet är användbart för att synliggöra strukturella orättvisor och för att skapa ett språk för försoning och förändring.

Samisk teologi och frågan om avkolonisering av nordisk teologi

Reaktionerna på Tore Johnsens artikel "'Menneske først, kristen så'. Om teologi, rasisme mot samer og behovet for avkolonisering" lät inte vänta på sig. Tidskriften publicerade snart två svar på Johnsens artikel och svallvågorna nådde långt utanför de akademiska sammanhangen. Vad menade då Johnsen med att den nordiska teologin behöver avkoloniseras? Och varför blev debatten så het? Jo, Johnsen lyfte fram tänkare som i nordisk teologi ofta ansetts stå för en öppen och inkluderande teologisk linje och visade att det finns anledning att tro att deras tänkande varit del i kolonialiseringen av det samiska folket. Därmed kunde Tore Johnsen visa på svagheten i det som ibland beskrivs som "det skandinaviska undantaget", det vill säga föreställningen om att Skandinavien är ett undantag i den koloniala historien. Enligt den föreställningen var det andra länder i Europa som gjorde sig till herrar över andra folk, inte vi i Skandinavien. Det var andra länder i Europa som koloniserade länder, som förtryckte och ville sprida sina seder till andra folk, inte vi i Skandinavien. Det är därmed andra länder i Europa som behöver göra upp med sin koloniala historia, inte vi i Skandinavien.

Men den samiska historien visar att det skandinaviska undantaget är en vanföreställning, menar Johnsen. Hettan i den norska debatten låter ana att det finns stenar i den nordiska teologiska historien man valt att inte vända på. En av de stenarna är ett uttryck, nämligen N.F.S. Grundtvigs berömda tes "Människa först, kristen sedan", som inom nordisk teologi på senare tid lyfts fram av den skapelseteologiska skolan. Johnsen menar att uttrycket kanske inte är så oskyldigt som det först kan verka.[54]

I Grundtvigs uttryck tolkas ordet "människa" ofta som det allmänmänskliga. Ordet människa tänks inrymma alla människor. Men vem rymdes egentligen i det allmänmänskliga hos Grundtvig? frågar sig Johnsen. Rymde det allmänmänskliga även samer? Och om inte, hur påverkar den teologi som har rötter i det grundtvigska tänkandet samer i de nordiska kyrkorna idag?

Den kristna missionen under 1700-talet var starkt förknippad med en tanke om civilisation. Att bli kristen innebar att bli civiliserad. Inte sällan handlade det om att missionärer utsända i världen skulle hjälpa folk att gå från att vara ”vildar” till att bli kristna. Denna föreställning fanns också i den mission som bedrevs bland samer. Kopplingen mellan kristen mission och civilisation skapade i sin tur en kontaktyta mellan kristen teologi och rastänkande. En kontaktyta som på olika sätt drabbade samerna: Ibland i form av assimilering där samiska språk och samiska andliga uttryck förbjöds, ibland i form av exotifiering där enbart vissa samiska grupper – de renskötande fjällsamerna – sågs som äkta samer och därför som en grupp som skulle bevaras. Många känner idag inte till att det i Sverige även finns skogssamer och fiskesamer trots att de är många till antalet. Detta på grund av att de under lång tid inte räknades.

Ett exempel på kopplingen mellan samemission och rashierarki finns i ett brev från metodismens grundare John Wesley. 1775 blir Wesley inbjuden att bli styrelseledamot i den svenska samemissionen som *Pro fide et Christianismo* då driver. Han tackar med glädje ja och motiverar sitt svar med följande ord: ”Om de allmänt spridda berättelserna om lapparna är sanna, är de några av de lägsta av alla mänskliga raser, höjda inte många grader, vare sig i förstånd eller uppförande, över markens djur. Vilka som än åtar sig att forma dessa till människor och till kristna kommer därför att behöva mer än normala mått av såväl förstånd som tro och tålamod.” Missionens uppgift bland samerna, som Wesley uttrycker det i sitt brev är alltså att först forma samerna till människor, sedan att forma dem till kristna. Plötsligt sätts därmed uttrycket ”människa först, kristen sedan” i ett för många helt nytt ljus. Av många missionärer (inte alla, det finns undantag) ansågs samer precis som många andra folk världen över först behöva formas till människor, sedan formas till kristna.[55]

John Wesley var visserligen på många andra sätt före sin tid i jämlikhetssträvanden. Dessutom är det värt att notera att citatet ovan inleds med en

viss tvekan ”Om de allmänt spridda berättelserna om lapparna är sanna …” Men det är inte bara den olyckliga slumpen att Wesleys citat sammanfaller med Grundtvigs uttryck som gör att Johnsen gör den koppling han gör. Anledningen till att Johnsen gör en koppling mellan det allmänmänskliga hos Grundtvig och denna typ av civilisationssträvanden i missionen är snarare att Grundtvig själv talar om fyra huvudfolk i historien. Som dessa huvudfolk nämner han då judar, greker, romare och nordbor. Andra folkgrupper liksom de nordiska urfolken finns inte med bland huvudfolken. Grundtvig är visserligen tydlig med att alla människor, oavsett folkgrupp, bör behandlas väl, men synen på en hierarkisk ordning mellan olika folkslag på jorden finns där. En grundföreställning om att det är skillnad på folk och folk finns hos Grundtvig. I förlängningen menar Johnsen därför att det allmänmänskliga hos Grundtvig kanske inte är så allmänt som vi idag ofta tänker. För dem som enligt ras- och civilisationshierarkin alltid setts som en del av civilisationens huvudfolk kan uttrycket ”människa först, kristen sedan” visa på en kristendom som omfamnar den mänsklighet man redan är en del av. Men för dem som ansetts befinna sig längre ner i civilisationshierarkin kan uttrycket i stället antyda att man först bör röra sig mot en högre och mer civiliserad nivå av mänsklighet för att kunna omfattas av uttrycket. För dem som tillhör den grupp som enligt resonemanget i citatet dels behöver formas till människor, dels behöver formas till kristna, framstår Grundtvigs omfamning av det allmänmänskliga i ett lite annat ljus.

Som många påpekat i efterdyningarna av Johnsens artikel var Grundtvig på många sätt före sin tid i sina jämlikhetssträvanden.[56] Det finns anledning att tro att Grundtvig bidrog till förbättrade teologiska förhållningssätt till andra folk. För mig har dock Tore Johnsen ändå bidragit med ett perspektiv som gör att jag inte kommer att kunna läsa de stora nordiska teologerna på samma sätt framöver. Johnsens resonemang blir för mig ett slags titthålsanalys där Grundtvigs uttryck antyder ett större problem i nordisk teologi än det som rör själva den grundtvigska teologin. Genom sin blixtbelysning av ett än idag ofta använt uttryck visar Johnsen att ”det skandinaviska undantaget” är

en vanföreställning. Hettan i den norska debatten låter ana att det finns stenar i den nordiska teologiska historien man valt att inte vända på.

En sådan sten att vända på har att göra med kopplingen mellan samisk andlighet och frågor om rätten till traditionellt samiska marker och kopplar i sin tur till det växande fältet samtida samisk ekoteologi.

Markernas helighet och samisk ekoteologi

Renskötaren och jojkaren Jörgen Stenberg står inför Svenska kyrkans samlade maktelit. Det är oktober 2022 och första dagen av Ságastallamat i Luleå. Med sin egen sameby som exempel visar han de konkreta andliga övergrepp som samerna alltjämt utsätts för. Han berättar också om självmordsoffren och de egna depressionerna som övergreppens direkta konsekvenser. Kontentan av Stenbergs budskap blir att andliga övergrepp på den samiska kulturen begås alltjämt. Anledningen till det är att den samiska andligheten är beroende av konkreta platser, konkreta, levande marker. Den andlighet som markerna bär i Sápmi är inte, som i delar av majoritetskulturen, översättbara till symboler eller abstrakta föreställningar. Markernas andlighet går inte att fånga och symboliskt återge på en annan plats eftersom andligheten är så tätt förknippad med praktik som i sin tur är förknippad med vissa platser. Det kan vara berghällar med lavar som sakta etablerar sig, knappt märkbart breder ut sig under förutsättning att de ges år efter år av orördhet vid ljungmarker, hjortronmarker, myrmarker i långsamma cykler av frost, snö i midvintermörker, smältvatten, vårvintersol, försommarsol som aldrig går ner, julivärme, augustitorka, färgkaskadernas september lysande i fjällbjörkarnas grenverk.

”Den samiska andligheten är markernas andlighet.” Jag har hört det påståendet upprepas många gånger när jag arbetat med den här texten. Ändå tog det ett tag innan jag började förstå vad det innebär och vilka konsekvenser ett sådant påstående får. När jag integrerat kunskapen någorlunda började jag sätta den i relation till det åtagande kyrkan skrivit under på, nämligen att ”Förkunna evangelium (…) med respekt för samisk andlig och kyrklig tradition.”

Därefter satte jag det åtagandet vid sidan om följande citat från kyrkoordningen: ”Svenska kyrkan är en öppen folkkyrka med uppdrag att förmedla evangelium i ord och handling” (Sjätte avdelningen, inledningen); ”Svenska kyrkans uppdrag är att ge vidare evangelium i ord och handling” (Åttonde avdelningen, inledningen); ”Tron uttrycks i bekännelsen i ord och handling” (Första avdelningen, Svenska kyrkan som evangelisk-lutherskt trossamfund, inledningen); ”Den som innehar en befattning som biskop ska; 1. förkunna evangelium i ord och handling” (8 kap. Biskopen, Biskopens uppgifter) samt ”Vid vigningen omsluts de som vigs av församlingens förböner och sänds för att i ord och handling förkunna evangelium och vara Kristi sändebud” (25 kap. Vigningshandlingar, inledning).[57] Den slutsats jag drog är att det inte går att ”förkunna evangelium med respekt för samisk andlig och kyrklig tradition” såsom åtagandet säger utan såväl ord som konkret handling i relation till kyrkans marker i Sápmi.[58]

Från scenen i Luleå visar Jörgen Stenberg med kartornas hjälp – med den konkreta platsens hjälp – hur andliga övergrepp begås när de marker där han lever ut sin andlighet, sin tradition, kringskärs av markägares, företags och klimatförändringarnas krav. Han står inför kyrkans samlade maktelit och kräver att de som lyssnar använder sin makt till att göra det möjligt för dem, för vilka skogen och fjällvärlden är heliga, att bebo dem. Med brinnande ilska i blicken och djup sorg i rösten säger han i ett desperat försök att få oss i publiken att förstå: ”markerna bär min andlighet, markerna bär min helighet och markerna bär min själ, och markerna bär min skapelseberättelse.”[59]

Det är ingen slump att Jörgen Stenberg står på scenen sida vid sida med den samiska teologen Lovisa Mienna Sjöberg. Markernas helighet i samisk andlighet visar det nära släktskapet mellan samisk-kristet tänkande och ekoteologiskt tänkande. Ytterligare en förbindande länk mellan det ekoteologiska tänkandet och den samiska teologin är föreställningen om subjekt i landskapet, både i form av djur och i form av osynliga skapade varelser. Religionshistorikern Åsa Virdi Kroik sammanfattar: ”(...) där västerländsk

majoritetssyn ser objekt ser urfolken subjekt till vilka relationer ständigt upprättas."[60] Tom Sverre Bredal-Tomren jämför i en artikel den samiska ekoteologi som presenteras av Bierna Leine Bientie respektive Tore Johnsen. Han understryker att de två inte är ensamma bland samiska tänkare att öppna för ekoteologiska perspektiv och nämner, utöver vår tids aktiva teologiska forskare Jernsletten och Sjöberg, även Roald Kristiansen som redan 1994 skrev artikeln "Samisk religion i ett ekologiskt sammanhang". Därtill kan nämnas Mika Vähäkangas som skrivit om miljöpotentialen i samernas förkunnelse utifrån Laestadius (2012) och Sigurd Bergmann som skrivit om ekologiska perspektiv kopplat till samisk andlighet och konst (1997).[61]

Tom Sverre Bredal-Tomren konstaterar att det finns mycket som förenar Johnsen och Bientie som ekoteologer. Båda betonar sambandet mellan natur, mänsklighet och det gudomliga och båda fokuserar mer på ontologi och kosmologi än på ekologisk-etisk praktik. Båda lyfter också fram perspektiv som öppnar för en föreställning om naturens andliga dimensioner. Det gudomliga är närvarande i naturen, allt levande är subjekt och detta får konsekvenser för hur man menar att människan bör tänka och agera i relation till det icke-mänskliga i naturen och de landskap där hon rör sig. I Bredal-Tomrens egen terminologi formar detta en teo-ekocentrisk etik som hos de samiska teologerna dels baseras på Bibeln, dels på samisk traderad kunskap. Som arkeologen Ewa Ljungdahl påpekar vittnar orörda landskap om den traditionella samiska kulturens närvaro och bruk. Detta påminner om att spåren av samisk verksamhet ofta är subtila men bär på en djup förankring i markens andliga och kulturella dimensioner. Ljungdahl skriver: "Spåren efter samernas verksamhet i äldre tider kan vara svåra att upptäcka. Ju mer orört landskapet är, desto mer vittnar det om den traditionella samiska kulturen."[62]

Hur kan då den traderade samiska kunskap se ut som öppnar för ekoteologiska perspektiv? Låt mig ge några exempel. Johnsen skriver också om idealet av *birgejupmi* (nordsamiska), överlevnad, att nöja sig med det som är tillräckligt för att överleva och han beskriver det som en traditionell

icke-tillväxtfilosofi med naturen som bas.[63] Sjöberg beskriver en spridd samisk föreställning om vilodagen som skiljer sig från den gängse i majoritetskristendomen. Vilodagen bör enligt denna samiska tradition helgas inte bara för att människor behöver vila eller de osynliga bör få fred (*ráfi*, nordsamiska) utan också för att allt levande ska få vila en dag i veckan. I en artikel i den nordsamiska tidningen *Nuorttanaste* från den 15 juli 1903 beskrivs till exempel hur laxbeståndet i Tanaälven minskat. Enligt artikeln beror detta på att människor inte längre respekterar vilodagen. När människor jagar och fiskar på vilodagen glömmer de att vilodagen inte är instiftad enbart för människor utan för att allt skapat ska få vila, menar man.[64]

Kopplat till skapelseberättelsen som riktmärke för livet på jorden finns också berättelser om hur människan skapas av marken. Närmare bestämt finns en föreställning om att människan, *ätnamenmuivie* (nordsamiska), är uppkommen ur jord och grumligt vatten.[65] Detta känns igen från Bibelns ena skapelseberättelse, men i den samiska varianten av berättelsen framträder marken och jorden tydligare som aktörer. De förmår nämligen frambringa liv på Guds befallning. Allt liv och allt levande – synligt som osynligt – är enligt denna berättelse frambragt ur jorden och markerna, så även människan.

Ett annat exempel på en samisk-kristen tradition med öppningar mot ekoteologi som Lovisa Mienna Sjöberg beskriver är synen på synd. Att synda är enligt denna samiska tradition inte nödvändigtvis förknippat med skam eller ånger eftersom människan inte kan undgå att synda. Synd är inte i första hand något som sker människor emellan utan sådant som människan gör mot resten av skapelsen. Sjöberg exemplifierar med att synda mot *giellameahttumat* (nordsamiska), alltså att synda mot levande varelser som inte har språk. På domens dag, refererar hon Johan Turi, skall *giellameahttumat* döma människorna för deras ogärningar såsom djurplågeri eller att uppföra sig vårdslöst och tanklöst mot levande varelser utan språk, för på den dagen kommer de alla att kunna tala.[66] Först i raden av djur att döma människan, kommer hunden att stå eftersom det är den bland de språklösa som står människan allra

närmast. Sjöberg konstaterar att även om det finns många etiska ideal att leva upp till är det endast djurplågeri som omtalas som en synd som bestraffas av en högre makt än människan själv.

I en gemensam artikel skriver Mienna Sjöberg och den systematiska teologen Marion Grau om hur alla djur enligt samisk tradition är förbundna med en *Máddu*, en ursprungsmor. Denna urmoder symboliserar ett ansvar som handlar om att behandla alla hennes avkommor med respekt. Om det ansvaret inte respekteras så att människor jagar fler djur än vad som ses som deras andel eller om de beter sig vårdslöst kan Máddu visa sig, och olyckor kan inträffa. Denna syn på reciprocitet mellan människor och andra arter betonar vikten av att leva i balans och att inte ta mer än vad som behövs från skapelsen, menar de.[67] En anonym insändare i den samiska tidningen *Waren Sardne* 1910 sammanfattar:

> Vill du förstaa dig selv, menneske? Se da paa fuglene under himlen og liljene paa marken, og er der ingen liljer, saa se paa bjørk og furu og gran! De og voi er av samme hord, leven ved de samma love, vi er i slegt. Forstaar jeg mine slegtinger, da er jeg paa vei til at forstaa mig selv.
>
> *Waren Sardne*, 19 Mars 1910[68]

Avslutande reflektion

När jag försöker sammanfatta det jag lärt mig om samisk andlighet och teologi märker jag att flera svar kommer samtidigt. Olika svar som alla verkar vilja stå sida vid sida trots att de ibland motsäger varandra. Som att samisk andlighet i vår tid är upprättelselängtande andlighet samtidigt som det är en rakryggad andlighet. En identitetssökande andlighet samtidigt som det är en stolt och trygg andlighet. Samisk andlighet är emancipatorisk och har frihetens vidder i blicken samtidigt som den är en nedtystad och trevande andlighet. Den samiska andligheten är en ordlös andlighet, det är markernas, platsens och händernas andlighet. Samtidigt är det ordens och de många berättelsernas andlighet. Den är på samma gång tystnadens ordlösa andlighet och de traderade gemensamma ordens andlighet. Samisk andlighet är på samma gång en kristen andlighet lika självklart som all annan svensk-kyrklig andlighet är kristen. Samtidigt är det en mer-än-kristen andlighet med rottrådar som ännu hämtar näring i traditionell, samisk, förkristen visdom. Samisk andlighet är handfast, pragmatisk, och flexibel. Detta gör den på samma gång till en sårbar och slitstark andlighet. Kanske är det också en andlighet som borde kallas något annat. Ju djupare jag gräver, desto mer skaver uttrycket ”samisk andlighet”. Finns det ord på något av de samiska språken som bättre fångar detta levande och mångbottnade ”något”? Eller kan det vara så att det svenska ordet för andlighet här får mig att söka efter ett ”något” som inte finns på samma sätt i samisk kultur – borde jag ställa en helt annan fråga?

Det är bara några av de tankar och varandra motsägande svar som kommer upp från mitt begränsade perspektiv. ”Du vet, Petra, tanken om ortodoxi, den har liksom aldrig funnits i den samiska andligheten, därför var det inga problem att plussa på med kristna bilder, namn, och praktiker när det kristna kom”, säger Erik-Oscar Oscarsson när jag frågar honom om varför jag möter så få i samiska sammanhang som tar avstånd från själva den kristna teologin och läran. Övergreppen, de alltjämt pågående övergreppen på skog och marker

och därmed på samisk kultur, väcker ilska som inte går att beskriva i ord. Jag har sett hatet mot Svenska kyrkan blixtra i ögonen och jag har förstått det. Men den kristna läran, berättelserna, bilderna – de som redan under senmedeltiden hittade sina vägar in i samiska andliga praktiker och blev en självklar del av samisk-kristen andlighet – mot dem ser jag ingen blixtrande ilska.

Det samiska förhållningssättet är i första hand pragmatiskt, det är handfast, säger en person jag samtalar med. I valet mellan en pragmatisk lösning och en ideologisk väljer samen därför det pragmatiska, förklarar hen, och konstaterar att mot en nationalistisk ideologi står sig ett sådant förhållningsätt slätt. Det samtalet såväl som Erik-Oscar Oscarssons ord för mina tankar till Sofia Jannok som i en essä beskriver hur hon fostrats att inte sträva efter att bestiga toppar, inte sträva efter mätbara höjder, att lägga långa sträckor bakom sig. När hon beskriver hur hennes äldre släktingar såg på den sortens längtan är det en form av syndaförståelse som framträder. Att utmana fjället genom att klättra upp på det är att överskrida de gränser människan är satt att verka inom. På samma sätt som det är en överträdelse att lämna spår i markerna efter sig. Det är att synda. Men tänk om mina förfäder hade lämnat spår? funderar Sofia Jannok. Om de valt att sätta en samisk flagga och säga: Detta är vårt land. Hade historien sett annorlunda ut då?[69]

Den samiska andligheten är livskraftig och stark. Den är motståndskraftig och lever trots allt. Delvis är det också en andlighet som är trött av att kämpa för utrymme: ”Jag orkar inte se ett enda renhorn till i kyrkan som försök att synliggöra det samiska.” Reaktionen kommer från en som har tröttnat på valhänta och exotifierande försök att införliva samiska uttryck i svenskkyrkliga gudstjänster. Majoriteten av svenska samer är medlemmar i Svenska kyrkan och av dem som ser sig själva som troende går de allra flesta i helt vanliga svenskkyrkliga gudstjänster och utövar sin andlighet där. Behovet av att alla delar av det egna jaget ska få plats i kyrkorummet kan finnas där, men hur det ska ske är inte självklart. Och för många är vägar för konkret handling i svenskkyrkliga markfrågor det mest centrala.

Frågorna är många och vägen framåt är inte given. Reflektion, eftertanke och samtal är viktigare än att det går fort. För den enskilde kan ett första steg för den som vill närma sig samisk andlighet och teologi vara att låta munnen forma Bibelns eller välsignelsens ord på något av de samiska språken. Ett annat kan vara att låta de tankar som uppstått i läsningen av den här texten bli början på ett samtal.

Referenser

1. Samisk kultur, litteratur och film har rönt stor uppmärksamhet och ett medialt genomslag under de senaste åren. Filmen *Sameblod* av Amanda Kernell som kom 2017 fick stor uppmärksamhet. Under december månad 2024 kunde vi, som nämnts, följa SVT:s julkalender *Snödrömmar*, som nådde en bred publik i olika åldrar. Bland de böcker som utgivits kan nämnas Ann-Helén Laestadius roman *Stöld* (2020) och uppföljaren *Straff* (2023), Mats Jonssons seriebok *När vi var samer* (2021), antologin *Inifrån Sápmi. Vittnesmål från stulet land* (2021) samt Elin Anna Labbas böcker *Herrarna satte oss hit. Om tvångsförflyttningarna i Sverige* (2020) och *Far inte till havet* (2024). Det är berättelser som också gestaltats på teaterscener runt om i landet. Moa Backe Åstots böcker *Himlabrand* (2021) och *Fjärilshjärta* (2023) vänder sig till ungdomar och unga vuxna. Slutligen bör nämnas textilkonstnären Britta Marakatt Labbas konstverk som alla finns med i dokumentären *Historjá – stygn för Sápmi.*

2. Särskilt viktiga har läsare från de samiska grupperna varit. Under våren 2024 diskuterades texten både i det nordsamiska och i det sydsamiska nätverket.

3. Sjöberg, Lovisa Mienna, 2018, *Att leva i ständig välsignelse: En studie av sivdnidit som religiös praxis*, Oslo: Universitetet i Oslo, Det teologiske fakultet, s. 16.

4. Sundström, Olle & Lindmark, Daniel, 2017, ”The Church of Sweden and the Sami – a White Paper Project: background, assignment, organisation and results”, https://umu.diva-portal.org/smash/record.jsf?language=en&pid=diva2%3A1165587&dswid=-9716 [hämtad 2023-09-04].

5. Min översättning av:”Seen against Tore Johnsen’s reconciliation theology, the White Paper Project ‘The Church of Sweden and the Sami’ has an obvious limitation: it is focused only on the first phase of the reconciliation process, i.e. the acknowledgement phase, as the aim was to expose the truth about the past history. (…) the steering committee deliberately refrained from proposing an action plan or road map for a continuing process. In this respect, too, the committee was influenced by Johnsen’s reasoning, which emphasises that reconciliation is a relational concept. It is about

re-establishing a relationship between parties that have been separated as a result of a conflict. A painful past must be overcome so that a new attitude towards the other party, and the requisite conditions for future relations, can be established." Sundström & Lindmark, "The Church of Sweden and the Sami", s. 4.

6. Sjöberg, *Att leva i ständig välsignelse*, s. 26.

7. Rydving, Håkan, 2004. "Saami responses to Christianity: resistance and change", *Beyond Primitivism. Indigenous Religious Traditions and Modernity*, ed. J.K. Olupona, London: Routledge, s. 99–107.

8. Simma, Birgitta, 2022. *Samiskt kyrkoliv.* Varberg: Argument, 2022.

9. Simma, *Samiskt kyrkoliv*, s. 77–78; Rasmussen, Siv, 2016, "Samiske prester i den svenske kirka i tidlig nytid"; Lindmark & Sundström (red.), *De historiska relationerna mellan Svenska kyrkan och samerna* (Vol. 1).

10. Johnsen, 2022. *Sámi Nature-Centered Christianity in the European Arctic*, Kindle edition, s. 17 av 300.

11. Sjöberg, *Att leva i ständig välsignelse*, s. 70; Sjöberg, "Kristendomens historia på norsk och svensk sida av Sápmi", s. 34–51.

12. Welinder, Stig, 2008, *Jämtarna och samerna kom först*, Östersund: Jamtli förlag.

13. För mer om betydelsen av samiskt konfirmandläger inklusive personliga berättelser, se Simma, *Samiskt kyrkoliv*, s. 152–175.

14. Pentikäinen, Juha, *Saamelaiset: Pohjoisen kansan mytologia* (SKS, 1995) refererad av West, Helga, 2021, "Om jag vill utgöra ditt forskningsmaterial? I helvete heller!", *Inifrån Sápmi: Vittnesmål från stulet land,* Patricia Fjellgren och Malin Nord, red., Stockholm: Verbal förlag, s. 200.

15. West, "Om jag vill utgöra ditt forskningsmaterial? I helvete heller!", s. 200.

16. West, "Om jag vill utgöra ditt forskningsmaterial? I helvete heller!", s. 201.

17. Sjöberg, *Att leva i ständig välsignelse*, s. 11.

18. Se till exempel Carlsson Redell, Petra, 2023, *Gråstensteologi: en kultur med svedda vingar lär sig landa*, Varberg: Argument förlag; Carlsson Redell, Petra, 2022 "Viddernas Gud: Människans plats i tillvaron", *En grönare kyrka: Teologi för klimatnödläge*, Lena Berg

ström, Petra Carlsson, Sune Fahlgren, Peter Halldorf, red., Falun: Libris, Tro & Liv, s. 101–110 och artiklar i *Kyrkans tidning.*

19. Johnsen, *Sámi Nature-Centered Christianity in the European Arctic*, s. 29 av 300.

20. Sjöberg, *Att leva i ständig välsignelse*, s. 120.

21. För mer om detta, se Simma, *Samiskt kyrkoliv*; Holmgren, Akar och Ljungdahl, Ewa, 2017, S*jieltie. Kyrkplatser och kyrkoliv*, Härnösand.

22. Se museets hemsida: https://muittut.com/?lang=sv [hämtad 2025-01-07].

23. Sjöberg, *Att leva i ständig välsignelse*, s. 55; Johnsen, *Sámi Nature-Centered Christianity in the European Arctic*, s. 8 av 300.

24. Heith, Anne, 2018, *Laestadius and Laestadianism in the Contested Field of Cultural Heritage. A Study of Contemporary Sámi and Tornedalian Texts*, Umeå: Umeå University & The Royal Skyttean Society.

25. Olsen, T. A, 2008, *Kall, skaperordning og makt. En analyse av kjønn i lyngenlæstadianismen*, Tromsø: Universitetet i Tromsø.

26. Se till exempel Kristiansen, Roald, 2005, *Samisk religion og læstadianisme*, Bergen: Fagbokforlag.

27. Lilly-Anne Østtveit Elgvin, 2010, *Lars Levi Læstadius' spiritualitet, Bibliotheca theologiae practicae 88*, Skellefteå: Artos & Norma, s. 442.

28. Enligt Sjöberg, ”Kristendomens historia på norsk och svensk sida av Sápmi”, s. 49.

29. Sjöberg, Att leva i ständig välsignelse, s. 45–52.

30. Sjöberg, Att leva i ständig välsignelse, s. 48–54.

31. Ojala, Carl-Gösta, 2022, *Insamling av mänskliga kvarlevor i Tornedalen under 1800-tal och tidigt 1900-tal*, Uppsala: Institutionen för arkeologi och antik historia, Uppsala universitet, s. 15.

32. Sjöberg, *Att leva i ständig välsignelse*; Johnsen, *Sámi Nature-Centered Christianity in the European Arctic*, s. 85–113 av 300.

33. Sjöberg, *Att leva i ständig välsignelse*, s. 132.

34. Johnsen, *Sámi Nature-Centered Christianity in the European Arctic*, s. 2 av 300.

35. Sjöberg, *Att leva i ständig välsignelse*, s. 38–43.

36. Jag återger denna anekdot och gör en mer utvecklad analys utifrån den i Carlsson Redell, 2024, *Marken, andligheten*, Stockholm: Polaris, s. 94 ff.

37. Sjöberg, *Att leva i ständig välsignelse*, s. 176.

38. Sjöberg, *Att leva i ständig välsignelse*, s. 17.

39. Sjöberg, *Att leva i ständig välsignelse*, s. 54.

40. Johnsen, *Sámi Nature-Centered Christianity…*, s. 50 av 300 och vidare i kapitel 7.

41. Sjöberg, *Att leva i ständig välsignelse*, s. 34–47.

42. För ett fördjupat resonemang om hur denna liturgi togs emot inom norsk teologi, se Johnsen, *Sámi Nature-Centered Christianity*, kap 7.

43. https://www.sametinget.se/nationaldag [hämtad 2024-02-07] och Sjöberg, *Att leva i ständig välsignelse*, s. 55–60.

44. Bo Lundmark, ”Samisk folktro och kristen tro: Från hedendom till samisk kristendom”, Svenska kyrkan, tillgänglig på https://www.svenskakyrkan.se/filer/7%20Lundmark.pdf [hämtad 2025-01-03].

45. Johnsen, *Sámi Nature-Centered Christianity*, s. 45ff. av 300.

46. Virdi Kroik, Åsa, 2022, *Dihte gievrie – det vi möter i respekt: Berättelser om en sydsamisk trumma*, Uppsala: Uppsala universitet.

47. Johnsen, Tore, 2022, *In the Circle of Life. Analyse av nord-amerikansk urfolksteologi og vurdering av dens overføringsverdi til en samisk-kirkelig kontekst – basert på et casestudy of Dr. Jessie Saulteaux Resource Centre, Canada, Oslo*: Spesialavhandling i teologi, Menighetsfakultetet; Johnsen, Tore, 2022, *Sámi Nature-Centered Christianity in the European Arctic*, London: Lexington Books.

48. Johnsen, *Sámi Nature-Centered Christianity*, s. 96 av 300.

49. Johnsen, *Sámi Nature-Centered Christianity*, kap.7.

50. Jernsletten, Jorunn L., 2009, *Bissie dajve. Relasjoner mellon folk og landskap i Voengel-Njaarke sïjte*, Tromsø: Universitetet i Tromsø.

51. Jernsletten, Jorunn L. et al., 2010, *Där Renflocken drar förbi*, Göteborg: Boska.

52. Sjöberg, *Att leva i ständig välsignelse*, s. 178.

53. Johnsen, *Sámi Nature-Centered Christianity*, s. 244ff. av 300.

54. Johnsen, Tore, 2021 "'Menneske først, kristen så' Om teologi, rasisme mot samer og behovet for avkolonisering", *Kirke og Kultur*, vol. 126, no 4, s. 299–325.

55. Johnsen, "'Menneske først, Kristen så'", s. 307.

56. Se till exempel fortsatt dialog på temat "menneske først, kristen så" i *Kirke og Kultur* under 2022.

57. https://www.svenskakyrkan.se/kyrkoordningen [hämtad 2024-03-01].

58. https://www.svenskakyrkan.se/nyheter/atta-ataganden-i-forsoningsarbetet-med-samiska-folket

59. https://www.svenskakyrkan.se/sagastallamat/sagastallamat-2 [hämtad 2024-03-01].

60. Virdi Kroik, *Dihte gievrie – det vi möter i respekt*, s. 222.

61. Bredal-Tomren, Tom Sverre, 2023,"Sámi ecotheology as a resource for the Church of Norway: An ecocritical analysis of two Sámi theologians", *Studia Theologica*, Taylor & Francis, Vol 77, Issue 2, 2023 och Bergmann, Sigurd, *Så främmande det lika: samisk konst i ljuset av religion och globalisering.* Trondheim: Tapir akademisk forlag, cop. 2009.

62. Ljungdahl, Ewa, 2013, *Ruvhten Sijte*, Östersund: Gaaltije, Länsstyrelsen Jämtlands län

63. Johnsen, *Sámi Nature-Centered Christianity*, loc. 406/7908.

64. Sjöberg, *Att leva i ständig välsignelse*, s. 210.

65. Pettersson, O. P. 1979, *Kristoffer Sjulssons minnen. Om Vapstenlapparna i början af 1800-talet*, Bäckman L.,Kjellström R. red., (Stockholm: Acta Lapponica, 1979). Se också Sjöberg, *Att leva i ständig välsignelse*, s. 88.

66. Sjöberg, *Att leva i ständig välsignelse*, s. 140.

67. Grau och Sjöberg, 2024, "Fish, Fetishization, and Faith in the Arctic Oceans" s. 6, *Religions*, https://www.mdpi.com/2077-1444/15/11/1292.

68. Citerad av Sjöberg, *Att leva i ständig välsignelse*, s. 126.

69. Jannok, Sofia, 2021, "Enligt kartan finns vi inte", *Inifrån Sápmi. Vittnesmål från stulet land*, Stockholm: Verbal förlag.

Välsignelsen

på fem samiska språk

Nordsamiska

Hearrá buressivdnidivččii din ja várjalivččii din.
Hearrá čuvgešii muođuidis didjiide ja livččii didjiide árbmugas.
Hearrá jorgalivččii muođuidis din beallái ja attášii didjiide ráfi.
(Ipmila:) Áhči, Bártni, ja bassi Vuoiŋŋa nammii.
Ámen

Lulesamiska

Härrá buorissjivnnjedus diján ja várjjalus diján.
Härrá tjuovggijus árudijás didjij ja årrus didjij ármmogis.
Härrá jårggålus árudijás didjij ja vaddus didjij ráfev.
(Jubmela:) Áhtje ja Bárne, ja ájlis Vuojŋŋanisá namán.
Ámen

Pitesamiska

Härrá buristsjivdnjeda dijav ja várrjala dijav
Härrá bájjá ietjas muodov tjuavvgat dija nala ja lä dijjij árbmogis
Härrá jårrgåla ietjas muodov dijjij ja vaddá dijjij ietjas ráfev
(Jubmela:) Áhtje ja bárdne, ja ájles Vuojgŋanasa naman.
Ámen

Umesamiska

Heärrá buerestsjüvgŋedes dïjjuv, jah várjjales dïjjuv.
Heärrá bäjes åradijjievse tjuavggat mïjjan bijjielissa jah urras dïjjije árbmuogis,
Heärrá jårggales åradijjievse dïjjan gujgga, jah veddes dïjjije ráhviev.
(Jübmielen:) Áhtjien, jah Bárnien, jah äjles Vuojgŋanassan nammasne.
Ámen

Sydsamiska

Jupmele dijjem bueriesjugnede jïh dijjem vaarjele.
Jupmele jïjtse ååredæjjine dijjese tjuavka jïh dijjem aarmode.
Jupmele jïjtse ååredæjjam dijjen gåajkoe jarkoe jïh dijjese raeffiem vadta.
(Jupmelen:) Aehtjien jïh Baernien, jïh aejlies Voejkenen nommesne.
Aamen

Marken är helig är ett samtalsdokument från Svenska kyrkans teologiska kommitté och Samiska rådet i Svenska kyrkan.

Ur textens inledning:

”Med *Marken är helig* vill teologiska kommittén och samiska rådet ge ökad kunskap om samisk andlighet, samisk kultur och samisk tradition. […] Nya perspektiv breddar, berikar och komplicerar i god mening ens kunskap. Att företa en kunskapsresa innebär att sätta sig själv och sina vedertagna uppfattningar på spel. Ibland måste den som gör en kunskapsresa revidera sitt sätt att tänka och leva. Den kan också innebära självkritik och insikter om skuld och ansvar. Med *Marken är helig* vill vi uppmuntra många att göra sådana bildningsresor.”

Svenska kyrkan